

**KAPİTALİST SİSTEMDE MEKAN VE
“YER-OLMAYAN” KAVRAMI**

ARZU İL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Aralık 2005

**PLACE IN THE SYSTEM OF CAPITALIST AND
CONCEPT OF “NON-PLACE”**

ARZU IL

MASTER OF SCIENCE THESIS

Department of Architecture

December 2005

KAPİTALİST SİSTEMDE MEKAN VE “YER-OLMAYAN” KAVRAMI

Arzu İl

Osmangazi Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Lisansüstü Yönetmeliği Uyarınca
Mimarlık Anabilim Dalı
Bina Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

Prof. Dr. Uğur Tanyeli

Aralık 2005

TEŞEKKÜR

Tez çalıőmam sũresince değerli eleőtirileriyle beni yœnlendiren ve çalışmanın bu dũzeye gelmesini sağlayan danıőman hocam Prof. Dr. Uğur Tanyeli' ye, bu gũne kadar ki mimarlık eğitimim boyunca maddi yaşama dair bir bakış geliőtirmemi saęlamıő olan ve bundan sonra da bilgi ve deneyimlerine her zaman ihtiyaç duyacağım değerli hocalarım Kenan Gũven ve Yrd. Doç. Dr. Murat Uluğ' a, kaynak araőtırmalarındaki yardımlarından dolayı sayın hocam Yasemin Gũrel'e ve tez gibi sıkıntılı bir sũreci birlikte geçirdiğim arkadaőlarım Berna Açık, Erdinç Kolcu ve ağrı Őzkan Alsan'a, hayatta bana vermiő oldukları destekle amaç hissimi her zaman gũlũ tutan sevgili anne ve babama teőekkũr ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	viii
1. GİRİŞ VE AMAÇ.....	1
2. YER KAVRAMI.....	4
2.1. Tanım.....	4
2.2. Augé ve Antropolojik Yer Tanımı.....	6
2.2.1. Yerin tarihselliği.....	9
2.2.2. Yerin kimlik oluşturma vasfı.....	10
2.2.3. Yerin ilişkisel nitelikte oluşu.....	12
3. YER VE YAŞAMIN ZAMAN-MEKAN ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ.....	14
3.1. Modern Öncesi Dönemin Zaman-Mekan Algısı.....	17
3.2. Zamanın Geleneğin Tekelinden Çıkması ve Mekan Algısına Etkisi.....	24
3.3. Modern Dünyanın Zaman-Mekan Algısı.....	30
3.4 Modern Dünyada Zaman-Mekan Sıkışması.....	36
4. YENİ MEKAN TİPOLOJİSİ OLARAK YER-OLMAYANIN ÜRETİMİ.....	47
4.1. Tanım.....	47
4.2. “Yer-Olmayan”ın Özellikleri.....	53
4.2.1. Metnin “şey”leşmesi ve tarifeli ilişkiler alanı.....	53
4.2.2. Yer-olmayan’ın kimlik ve tarihsellik çıkması.....	57
5. YER-OLMAYAN İÇİNDEKİ YER.....	62
6. TEZİN SONUÇLARI.....	67
7. KAYNAKLAR.....	69

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Şekil</u>	<u>Sayfa</u>
3.1 The Coister Garden (Manastır Bahçesi).....	20
3.2.a 17. yüzyıldan kalma Vue de Cavaillon et ses environs.....	21
3.2.b 15. yüzyıldan kalma Plan des dimes de Champeauz.....	21
3.3 Bourdieu' ye göre Berberilerin yıllık takvimi.....	23
3.4 John Speed'in 1616 tarihli, Isle of Wight haritası.....	27
3.5 Mercator.....	29
3.6 Claude-Nicolas Ledoux'nun tuz fabrikası projesi.....	31
3.7.a Fransa'nın "Yeni Topoğrafya"sı için 1780 tarihli proje.....	32
3.7.b Ulusal Meclis'çe çizilmiş 1789 tarihli bir harita.....	32
3.8 Ulaşım alanındaki gelişmeler sonucunda küçülen dünya haritası.....	40
3.9 Alcatel' in 1987 tarihli bir reklamı.....	42
3.10 ABD'den sermayenin yeni alansal ilişkilerini gösteren bir yerleşim.....	45
4.1 Carrefour İçerenköy.....	51
4.2 Patuel Tüneli.....	52
4.3 Tabelalar.....	54
4.4 Bir pasaj örneği.....	55
4.5 Münih Havaalanı.....	56
4.6.a Bir mall örneği, Metrocity.....	59
4.6.b Vüketimin vazgeçilmez cazibe aracı vitrin.....	59
4.7.a Kremlin Palace Otel.....	60
4.7.b Topkapı Palace Otel.....	60
5.1 Rötör durumunda havaalanlarından görüntüler.....	65
5.2 Havaalanı içinde bir illüzyon aracı olarak cafe.....	65

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Tarihsel süreçte insanın gelişimini inceleme konusu edinenler kanıtlarını genellikle yaşam alanlarını örnek göstererek sunmaktadırlar. Bunun nedeni ise yapılan her icadın, yaşanan her değişim ve teknik gelişmenin insanın çevresini şekillendirmesinde etkili olmasıdır. Fiziksel araçlarla üretilmiş nesne, bir anlamda artifakt olan mekan, aynı zamanda kullanılan ve dolayısıyla tüketilen bir nesnedir. Bu özelliği ile mekan, toplumsal, ekonomik ya da teknik, yaşanan her değişimden etkilenmektedir.

İlkel topluluklardan günümüze kadar çeşitli yapım teknikleriyle ve yeni malzemelerle mekan üretimi insanın temel uğraşlarından biri olmuştur. Böyle bakıldığında mekan yapma-kılma-eyleme eylemleriyle doğrudan ilişkilidir. Ancak mekan, aynı zamanda da toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir ortamdır ve sadece yapı yapma eyleminin bir sonucu olarak düşünülmemelidir. Mekan sadece fiziksel olarak değil, toplumu kuran ilişki örüntüleriyle de şekillenmektedir.

Çağdaş toplumsal yapılanma tarihsel süreçte incelendiğinde farklı disiplinler üzerinden mekan algısının nasıl dönüştüğü çeşitli biçimlerde irdelenmiştir (haritacılık, üretim mekanları...). Buradaki sorun ise mekan algısının üretiminin toplumsal ilişkiler ve örgütlenmeler çerçevesinde nasıl dönüştüğüdür. Dönüşümün en net örneği çağdaş kapitalist toplumun mekansal üretimleri üzerinde görülmektedir.

Özellikle kapitalizmin etkisiyle ortaya çıkan maddi üretimdeki artış, toplumsal hayatın gündelik örgütlenme biçimlerini, pratiklerini ve görünümünü etkilemiştir. Üretim süreçlerindeki kapitalist örgütlenme biçimleri, tüketimin artık çağdaş toplumu anlamada temel olgulardan biri haline gelmesi ve bütün bunların yaşanan teknolojik devrim ile bulunduğu zaman ve mekandan bağımsız soyut birer karakter kazanması, kaçınılmaz olarak mekanın karakterini de etkilemektedir.

Yaşanan değişim sadece gündelik ilişkilerde değil onun mekansal biçimlenişinde de kendini göstermektedir. En yalın anlatımla, kapitalist örgütlenme, mekanı da karlılığını arttıracak bir araç gibi görmekte ve mekanın her türlü değerini ve özelliğini nicelleştirerek onu nesnelleştirmektedir. Bu durum kapitalist ekonominin

dayatmalarıyla gündelik hayata dahil olan yeni mekan tipolojilerinde kendini daha iyi okutur.

Dolayısıyla bu araştırmanın konusu, kapitalist sistemin hızlı değişim gücüne uygun olarak gündelik hayata dahil ettiği bu yeni mekan tipolojisinin çözümlemesini yapmak ve tarihsel süreçler bağlamında bu dönüşümü yaratan paradigmalardan neler oldukları üzerine bir tartışma yürütmektir.

Araştırmada özellikle Marc Augé'nin, oluşan yeni mekan tipolojisini tanımladığı "yer-olmayan" kavramı üzerinde durulmuştur. Yer-olmayan, mevcut sistemde, kendi içinde bitmiş, sonlu, onu tamamlayan, kendine yeterli olmasını sağlayan ve kusursuzlaştırılmış sınırlarla kuşatılmış bir alan olarak ortaya çıkar.

Çağdaş kapitalist toplumun bu yeni mekan tipolojisinin değerlendirmesini yapabilmek için öncelikle toplumsal yapının hangi temeller üzerine kurulduğunun ele alınması gerekmektedir. Çünkü, mekanın gösterimindeki değişiklikler, günlük yaşamın düzenlenişinde maddi sonuçlar doğursalar ve günlük pratikler her ne kadar buna uyarlanmak zorunda kalırsa da, bu pratiklerin bir yapı tarafından belirlenebildiği anlamına gelmemektedir. Harvey (1997, s.231) bu konuda şunları söyler:

"... pratiğin, ne tür sabit bir temsil şeması karşısında olursa olsun bağlandığı şamandıradan kaçma gibi münasebetsiz bir adeti vardır."

Bu tanımlamadan da anlaşılacağı gibi insan, her ne kadar kapitalist güçler tarafından örgütlenen alanlar içinde bulunsun da; yine de gündelik hayatın o hep boş kalan tasarlanamaz arakesitinde kendine ait bir varolma alanı yaratmaktadır. Bahsi geçen bu arakesit her zaman kapitalist sistemin korku duyduğu bir bölge olarak kalacak gibi görünmektedir. Örgütlediği mekanlardaki o aşırı denetleme çabası bu korkunun göstergesidir. Burada asıl sorun mimarlık disiplininin bu durumda nasıl bir tutum sergileyeceği, kendisine nasıl bir yaşama alanı tanımlayabileceğidir.

Mimarlık disiplini yeni yaşam alanlarını kavrayabilmek için metropoliten alanlara özgü mekanları kavrama araçlarını geliştirmek, mekan epistemolojisini yeni baştan kurmak zorundadır.

Artık mimarlık disiplininin mekanı tanımlarken kullandığı; ölçek, bağlam, işlev, biçim... gibi konvansiyonel kavramlar geçerliliğini kaybetmektedir. Mimarlığın kendi mekan epistemolojisini yeni baştan kurarak, modern kapitalist toplumun üretim pratikleri ve ilişkilerini kendi bilgi alanına dahil etmesi ve böylece sistemin hakim olmadığı o arakesitte kendini gerçekleştirme kaçınılmaz görünmektedir. Dolayısıyla çalışmanın amacı, mimarlığın pratiğinin ve epistemolojisinin geliştirmesi gereken yeni tutum ve yönelimlerin neler olabileceğini tartışmaktır.

2. 'YER' KAVRAMI

2.1. Tanım

Marc Augé'nin öne sürmüş olduğu ve çağdaş kapitalist sistemin yeni mekan tipolojisi olarak tanımladığı "yer-olmayan" kavramı, incelendiğinde karşıt bir durum olan "yer" kavramının sorgusunu da beraberinde getirmektedir. "Yer" kavramı gerek sözlük anlamı gerekse "bir yer tutmak", "yerini sağlamlaştırmak", "yerden yere vurmak", "yerinde saymak" gibi gündelik dile yerleşmiş metaforik anlamları ile geniş bir kapsama sahiptir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus Augé'nin "lieu" ve "non-lieu" olarak adlandırdığı kavramların farklı bir dile aktarımında ortaya çıkabilecek anlam kaymasıdır. İngilizce'ye "place" ve "non-place", Türkçe'ye "yer" ve "yer-olmayan" olarak çevirisi yapılan bu kavram bir anlam kargaşasına yol açabilir. Ontolojik olarak 'yer' kavramı, varlığın dünya ile ilişkisinde açığa çıkan bir kavramdır. Konu bu çerçevede etrafında ele alındığından açılımı yapılacak olan "lieu" kelimesinin Türkçe'ye "mekan" olarak çevrilmesi daha bile sağlıklı olacaktır (Tanyeli, 1996). Ancak bu çalışmada Augé'nin kitabının Türkçe çevirisine bağlı kalınacaktır.

İnsan yaşantısına dair izlerin okunduğu ve insan varlığının temel durumu olarak "dünyada yer tutma" (being in the world)¹ eylemliliği ile açıklanan "yer", tarihte bedeninin maddi varlığı ve dolaysız "yer"e bağımlılığı üzerinden tanımlanmıştır. Aristoteles (1997, s.135), "yer" ile ilgili tanımlamasında şöyle demektedir:

"...doğal cisimlerin ve ateş, toprak, bu gibi yalın cisimlerin yer değiştirmesi de yalnızca 'yer' diye bir şeyin var olduğunu değil, yerin belli bir güç, olanak taşıdığını da gösteriyor..."

¹ Merleau-Ponty, 1962, *The Phenomenology of Perception*, New York, Humanities Press, de bu değiniyi kullanmaktadır. Aktaran, Seamon, D., 2003, "Fenomenoloji, Yer, Çevre ve Mimarlık", TOL, s. 36

Burada Aristoteles, “yer”in yalnızca olan bir şey değil aynı zamanda bir kuvve olduğunu vurgulamaktadır. İnsanoğlu bedeniyle “yer” de olmaya zorunlu kılınmıştır.

Felsefede Casey (1994) de benzer bir tanımlama yapmaktadır (Seamon, 2003, s.40):

“-yer- kendinden başka hiçbir şey tarafından kuşatılamayacak olmasının sağladığı güçle, bir eşiktir ve var olan her şeyin durumudur... [Y]er var olmakta olan şeylerin koşulu olarak iş görür... Olmak yerde olmaktır.”

“Yer” koşulsuz varlığının ötesinde anlamlandırılan ve bu vasıtayla kavrayışına ben tarafından ulaşılan bir şeydir. Bu önerme ateş ve yer arasında kurulan ilişki üzerinden örneklenebilir. Ateşin yapısal özelliği beraberinde bir “yer”de toplanmayı getirmektedir (Burada insan kaynaklı ve kontrollü bir “ateş” kastedilmektedir). İnsanların bir arada bulunuşunun ilk aracı olarak nitelenebilecek ateş, yer ile beden deneyimi arasında bir araç haline gelir. Örneğin; birçok ilkel toplulukta dinsel törenlerin ritüelini kurgulayarak, bulunulan “yer”i anlamlandırır.

Yaşam pratiği içinde öznenin sahip olduğu birikim ve nesnenin kendine özgü varlık karakteri “anlam”ın oluşumunda önemli rol oynar. Anlam, zamansal ve mekansal ilişkiler ile ortaya çıkan olgunun yaşanması ile deneyimin bir parçası haline gelir. Zaman ve mekan ilişkileri, sezgisel kavrayış ile kapsamlı bir yaşam deneyimine neden olur (Merleau-Ponty, 1962; Heidegger,1971; Leach,2002)¹. “Yaşanan deneyim” ve “yaşanan gerçeklik”, anlamın derin yapısını anlamada anahtar kavramlardır.

Anlama edimi, özne ve nesne arasında arabulucu işlevi gören “yer” kavramına farklı bir işlev yükler. “Yer” in farklı eşik deneyimleri, bugün birçok araştırmacının ilgi alanı içindedir. Sezgisel kavrayışı gerektiren “yer”, aslında yaşanan mekandır; ve içsel zorunlulukları harekete geçiren kendine özgü bir varlık karakterine sahiptir. “Yer”in “anlam” yüklenmesi insanlarla dünyaları arasındaki bağda saklıdır ve sürece bağlıdır. Süreç forma anlam kazandıran kaynaktır.

¹ Aktaran: Aydın, S., 2003, Mimarlığı Anlama, TOL, 3, s.55

Bir alanın “yer” olabilmesi için tekrarlanan karşılaşmalar, karmaşık birleşmeler yoluyla zihnimizde kurulması gerekmektedir (Augé, 1997). Açıkça görülmektedir ki “yer” deneyimi zamana bağlıdır ve hafıza ile ilintilidir.

“Yer” kavramının özellikleri iki farklı kategoride incelenebilir. Birinci grubu; gelenek, ahlak, alışkanlıklar, sosyal bağlılığın koruyucu öğeleri oluştururken, ikincisi özgürlük alanının korunması ve geliştirilmesi anlamında “varlık tarafından deneyimlenme” olarak tanımlanabilir. Bu açıdan bakıldığında “yer”, hem toplumsal, hem de bireyseldir. Alanı “yer” yapan bütün öğeler orada bulunma anına bağlıdır. Yani yaşanan ritüeller, alanı toplumsal ilişkilerin kurulduğu ve anımsanan bir “yer” yapar.

“Yer”in anı oluşturma özelliği Yunanlı ve Romalı retorikçiler tarafından kullanılarak bir dizi tekniğe dönüştürülmüştür. Buna göre; konuşmacı konuşmasını yaparken zihninin, binanın odaları veya kısımları boyunca yürüdüğü, önceden (ve alışkanlık olarak) belleğin “yer”lerinin statüsüyle kıyasladığı şeylerde durup düşündüğü varsayılmaktadır. Yunanca *topos* kelimesi de buradan türetilmiştir. İmajlar, yerler ve mekanlar, hatırlama tekniğinin yardımcı unsurları olmaktan *topos*’a dönüştükçe, söyleme konu olan şey halini almıştır (Fabian, 1999).

Ayrıca “yer” kavramı, mesafe, fark, karşıtlık oluşturan özellikleriyle antropolojinin araştırma alanını oluşturur. “Yer”in sınırları deneyimsel olarak bilinir. Kimlik, kişilik ve sözü içerir. Modern antropoloji kendi öteki-sini, “yer” kavramı üzerinden tanımlamaktadır.

2.2. Augé ve Antropolojik Yer Tanımı

“Yer” in oluşturulması, Marc Augé tarafından, aynı toplumsal grubun içindeki kolektif ve bireysel pratiklerin kipselliklerinden ve hedeflerinden biri olarak tanımlanır (Augé, 1997). Bu tanım, bir önceki bölümde bahsedildiği gibi “yer”in toplumsal ve bireysel olması ile ilintilidir. “Yer”, toplumsallaşmanın beraberinde getirdiği gelenek,

alışkanlık ve yerleşmiş grup ritüellerinin izini taşıırken; kişinin bireysel deneyimlerle bulunduğu alanı içselleştirmesine de olanak tanır.

Dünya, bedenın fiziksel biçimi nedeniyle, burada-orada, sağ-sol, yakın-uzak gibi tanımlamalarla düzenlenmektedir. “Yer”ın kendisi varlık için hazır bir donatı gibi görünmektedir. Ancak yaşanan dünya, özne ve nesnenin döngüsel bir ilişki içinde olduğu devingen bir ortamdır. Özne-özne ve özne-nesne arasında yaşanan bu ilişki, kimliği ve kimliğin simgeleştirilmesini de beraberinde getirmektedir.

Augé’ye göre, kolektif gruplar tıpkı bunlara bağlı bireyler gibi, kimlik ile ilişkiyi eşzamanlı olarak düşünmek ve bunun için de, paylaşılmış kimliğin, tikel kimliğin ve tekil kimliğin kurucu öğelerini simgeleştirme ihtiyacıdadırlar. Uzam¹ üzerinde uygulanan işlemler, bu girişimin araçlarındandır (Augé, 1997). Örneğin en ilkel kabile topluluklarında, bulunduğu alanı içselleştirerek orayı kendine ait kılma içgüdüğü böyledir. Bir derenin kuzey yakası A Kabilesi’nin, güney yakası B Kabilesi’nin alanını tanımlayan bir anlam yüklenebilmektedir. Bu nedenle “yer” aynı zamanda tüm donatıların ve tüm maddi varlıkların da bağlamını oluşturur.

Başlangıçta belki doğadan alınan referanslarla oluşturulan bu durum, insanın çevresine müdahalesiyle birlikte farklı şekilde görüntü bulabilmektedir. Bu açıdan “yer” toplumsal olarak değerlendirildiğinde matematiksel boyutlara indirgenerek yapılacak nicel bir tanımlamadan daha fazla bir şeydir. “Yer” bir olanaklar konfigürasyonudur. Yalnızca her vuku buluş onun içinde gerçekleşmez, gelecekteki her vuku buluşu da içerecek olanakları taşır.

“Antropolojik yer”, kaydedilmiş ve simgeleştirilmiş anlamın yeridir. Ayrıca bu kavrama Augé tarafından, orada gerçekleşen güzergahların olabilirliği, orada dile getirilen söylemler ve onu belirleyen dil de dahil edilmektedir (Augé, 1997).

¹ Uzam kavramı, nesnelere fenomenler arasındaki belirli tipteki ilişkilerin az çok sürekliliğini ve kalıcılığını yansıtır. Nitekim, cisimlerin boyutlarının karşılaştırılabilmesine olanak veren de bu kalıcılıktır. Uzamı açıklayabilmek için bir cisme gerek vardır. Bir cisim olmadan uzam da boş bir soyutlamadan başka bir şey değildir. Florov, I., 1997, Felsefe Sözlüğü, Cem Yayınevi, s.495

Michel de Certeau, -Augé'nin değinişine göre- doğumun ve yaşamın düzeni içinde, "yer"de öğelerin birlikte varolma ilişkileri içinde paylaştırılmış oldukları düzeni görmektedir. İnsan yaşam pratikleriyle ve bu pratikleri araç edinip oluşturduğu eylem güzergahlarıyla bulunduğu alanın sınırlarını oluşturmaktadır. De Certeau, iki şeyin aynı "alanı" işgal etmelerini dışlasa ve yerin her bir ögesinin, özel bir "yörede" , ötekilerin yanında olduğunu kabul etse bile, "yer"i anlık bir konumlar tasarımı olarak tanımlamaktadır (Augé, 1997). Yani insan, kendini başkalarıyla birlikte toprak üstündeki işaretini paylaştığı bütüncül bir tasarım içinde konumlandırmaktadır.

Augé, antropolojik yeri tanımlarken "yer"in öncelikle geometrik olduğunu belirtir. Bunu toplumsal uzamın ilksel formlarını oluşturan üç basit uzamsal formdan yola çıkarak, geometrinin terimleriyle; çizgi, çizgilerin kesişmesi ve kesişme noktası olarak kesinleştirmektedir (Augé, 1997).

Somut olarak, güncelliğin içinde daha bir aşınası olunan coğrafyada, güzergahlar, bir "yer"den ötekine götüren ve insanlar tarafından çizilmiş olan eksen ya da yollar bu düşüncenin örneğini oluşturmaktadır. Öte yandan insanların karşılaştıkları, buldukları ve bir araya toplandıkları, özellikle de pazaryerleri, ekonomik mübadelenin zorunluluklarını karşılamak üzere bazen devasa boyutlar vererek tasarladıkları alan ve kavşaklar da bu eksenlerin kesişme noktalarıdır (Augé, 1997). Burada sözü edilen kesişme noktası ile sadece fiziki bir durum değil yüzyüze ilişkilerin gerçekleştiği bir alan -kamusal alan-tariflenmektedir.

Antropolojik yer, eşzamanlı olarak orada yaşayanlar için anlam taşıırken orayı gözlemleyenler için de anlaşılabilirliğin aracı haline gelir. Antropolojik yer, yaşayanların içselleştirmeleri dolayısıyla anlamla donatılmış olan yerlerdir. Anlamın "yer" üzerindeki göstergesi "antropolojik yer"in özelliklerini tanımlamaktadır. Her yeni güzergah, tekrarlanan her ritüel, bu anlamı güçlendirip doğrulamaktadır (Augé, 1997).

Auge, antropolojik "yer"in üç ana vasfa sahip olduğunu belirtmektedir: "yer"in *kimlikleyici, ilişkisel ve tarihsel* olma özellikleri vardır.

2.2.1. “Yer”in tarihselliği

Uzamda kayıtlı bütün ilişkiler, aynı zamanda da sürenin içinde kayıtlıdır ve zihinde çağrışımlara neden olan basit uzamsal formlar ancak zamanın içinde ve zaman aracılığıyla somutlaşırlar (Giddens, 2000). Her şeyden önce, gerçeklikleri tarihseldir. İnsan eylemliliğiyle tanımlı hale gelen ve sınırlarını çizen “yer” de oluşumunda süreye tabi olduğundan tarihseldir. Augé (1997, s.61), “yer”in tarihsel olmasıyla ilgili şöyle demektedir:

“Orada yaşayanlar, bilgi nesnesi olmaları gerekmeyen işaret noktalarını orada tanıyabildikleri ölçüde -yer- daha bir tarihseldir.”

“Yer” tarihsel bir sürecin ürünüdür (Tanyeli, 1996). Örneğin, köylerin ya da krallıkların kuruluş anlatıları, genellikle nihai kuruluşa kadar yıkımlar ve yeniden yapılanmaları barındıran zamansal bir güzergah çizmektedirler. Siyasal başkentler gibi pazarların da birer tarihi olduğu bilinmektedir; bazıları ortadan kaybolurken bazıları da kendilerini tekrar kurarlar. Gelişme ve gerilemelerinin uzamı, tarihsel bir uzamdır.

Auge'nin deyiimiyle, “antropolojik yer”, bireysel kimliklerle, dil karmaşıklıklarıyla, yerel referanslarla, yaşama know-how'larının formüleştirelmemiş kurallarıyla biçimlenir (Tanyeli, 2000). “Antropolojik yer”, tarih içinde dönüşür ve bünyesinde anıları taşır. Böylece, zihnimizde, bu anılarla yer eder.

Bu uzamların, maddi yönden zamansal boyutu irdelendiğinde, antropolojik yere yüklenen tarihsellik, daha anlaşılır olmaktadır. Güzergahlar saat ya da günlük yürüyüş hesabıyla ölçülmektedirler. Orada yaşayanlar bilgi nesnesi olması gerekmeyen işaret noktalarını gündelik yaşantılarının içinde mevcut halleriyle tanımaktadırlar. Antropolojik yer, onlar için, tarihsel bir anlam taşımaz. Augé (1997, s.62) antropolojik yerin sakini için şunları der:

“Antropolojik yerin sakini, tarihin içinde yaşar, tarih yapmaz. Onlar kendi kendilerinin seyircisi, mahremin turistleri olarak, içinde yaşamayı sürdürdükleri uzamın nesnel olarak tanıklık ettiği değişiklikleri, belleklerinde kurgulayamazlardı.”

Ataların inşa etmiş oldukları, yakın zamanlarda ölmüş olanların efsunlamasını ya da yorumlamasını bilmek gereken işaretleriyle doldurdukları ve ayinsel kesinlik taşıyan bir takvimin düzenli aralıklarla koruyucu güçlerini uyandırıp canlandığı bu yer ‘anı yerleri’¹ nden farklı bir şeydir. Bugün örneğin Ephesos harabeleri artık bir “anı yeri” olarak vardır. Ancak, Ephesos’un artık antropolojik yer olduğu söylenemez.

2.2.2. “Yer”in kimlik oluşturma vasfı

Ernesto Laclau’ ya (1997) göre, kimlik her an oluşum halinde, hiçbir zaman tamamlanamayan bir süreçtir. Kimlik kaygandır ve her an yeniden kurulur; sabit bir konum değil, tersine dünyayı ve kendimizi konumlandığımız geçici bir platformdur. Kimliğin oluşumunda farklılık temel bir rol oynar, çünkü kimlik ancak, başka kimliklerle olumsuzluk ilişkisi içinde, başka kimliklerle farklılıkların kalıcılaştırılması yoluyla kurulabilir.

“Antropolojik yer”de kimliği oluşturan faktörler; fiziksel yapı, sosyo-kültürel özellikler, kullanıcı katılımlı aktiviteler ve kalıcı ayrımlıklar olarak tanımlanabilir. Augé (1997, s.32) bu konuda şöyle demektedir:

...tanıklıkların, belgelerin, görüntülerin, “olmuş olanın görünür işaretlerinin” hepsinin birden titizlikle biriktirilişi içinde aradığımız şey, bizim farklılığımızdır ve “bu farklılık görüntüsü içinde bulunmaz bir kimliğin ani parıltısıdır. Bir tekvin de değil, ama artık olmadığımız şeyin ışığında ne olduğumuzun anlaşılmasıdır.”

¹ Pierre Nora “anı yerleri”ni, içinde esas itibariyle farklılığımızı, artık olmadığımız şeyin imgesini kavradığımız yer olarak tanımlamaktadır. Aktaran: Auge, M., 1997, Yer-olmayan, Kesit Yayıncılık, s.61

“Yer”, kendine yüklenen –kimlik oluşturma- özelliğini işte bu “farklılık” la kurmaktadır. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi, kolektif gruplar ya da bunların üyeleri kimlik ile ilişkiyi eşzamanlı olarak düşünüp kimliğin kurucu öğelerini simgeleştirme ihtiyacındadırlar. Kimlik oluşturan bu simgeler, gündelik hayatta da kendini göstermektedir.

Bu şekillendirmede burada ve şimdi kavramları önem kazanır. Bir başka ifadeyle varlığın bulunduğu noktaya ve zamana bağlıdır. Bununla beraber bu ilişki yaşanan bir anı, içsel bir bağ ve insan varlığının çeşitli özelliklerini de bünyesinde barındırır. Buna bağlı olarak Augé'nin (1997, s.109) şu sözlerine yer verilebilir:

“Antropolojik yer”, dilin gizli işbirlikleri, manzarayı belirleyen nirengiler, yaşama edebinin formüleştirilmemiş kuralları arayıcılığıyla her bir insana özgü ayrı kimlikler tarafından kurulur.

Zamanın ve mekanın gündelik hayattaki deneyimi, toplumsal ilişkinin maddi pratiği tarafından yapılandırılır. Coğrafi ve tarihsel bakımdan farklılaşan bu pratikler, toplumsal zamanın ve mekanın kuruluşunun da farklılaşmasına neden olmaktadır (Harvey, 1997). Bu farklılık, “yer”in koşulsuz özelliği olarak belirtilen kimliğin oluşumunda kaçınılmaz bir rol oynamaktadır.

Mekansal pratikler farklılığın oluşumunda temel bir rol oynar. Kimlik ile bu kimliğin oluştuğu ve ifade edildiği mekanlar arasında çok sıkı bir bağ vardır. Kimliğin oluşumu kendi özneliğimizi başkalarından ayıran sınırların yeniden belirlenmesi, kendi konumumuza ilişkin haritaların yeniden çizilmesi sürecidir.

2.2.3. ‘Yer’in ilişkisel nitelikte oluşu

Augé, “antropolojik yer”in ilişkisel olduğunu vurgulamaktadır. “Yer” ile olan temas toplumsal ilişkiler bazındadır. Tarifeli ilişkilere bağlı değildir. Orada bulunma koşulları rastlantıyı ve keyfiliği de kapsayacak kadar çeşitlidir. “Yer” yüz yüze

ilişkilerin alanını tanımlamaktadır. Kişinin “yer” de bulunma süresi toplumsal alışkanlıklar ve yazılı olmayan grup “ritüeller” i aracılığıyla belirlenmektedir (Tanyeli, 2004).

Augé (1997, s.85), “antropolojik yer” tanımlamasında, “yer”in kurguladığı ilişkiye dair şunları söylemektedir:

“yer, söz aracılığıyla, konuşanların suç ortaklığı ve işbirlikçi mahremiyeti içinde tamamlanır.”

“Yer”le kurulacak olan ilişki, daha önce bir başka otorite tarafından tanımlanmamıştır. Bu nedenle de kullanıcısının bile öngöremeyeceği sayısız boyutu içerebilir (Tanyeli, 1996). Örneğin bir mahalle kahvesinde nereye oturulacağı, ne kadar süre orada kalınacağı hiç kimse tarafından tariflenmemiştir. Ancak kişi, kahvede içselleştirdiği bir masa için “benim yerim ” diyerek kavga bile çıkarabilmektedir.

Bu ilişkinin en aşikar örneği “yuva” hissi üzerinden açıklanabilir. “Yer” ile kurulan ilişki, bulunulan “yer”i kişinin yuvası haline getirebilir. Yuva, içinde bulunulan durumun içselleştirilmesiyle açığa çıkabilecek sezgisel bir kavrayıştır. Örneğin evimiz. Eve karşı duyduğumuz aidiyet duygusu, kendimize ait özel müdahalelerle orayı bizim kılar. Tek tipleşmiş apartman daireleri bile her aile için bir farklılık göstermektedir. Duvara asılmış olan tek bir tablo, pencere önündeki saksılar bile bunun göstergeleridir.

“Antropolojik yer”lerde yerin deneyimi beden aracılığıyla olur ve bu da duygu ve düşünce birlikteliğini harekete geçirerek, ortamın yaratılması sonucunu doğurur. “Yer”in ilişkiselliği, dördüncü bölümde tanımlanacak olan “yer-olmayan” üzerinden daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Bugün bu tanımlamalar dahilinde “yer” in anlamları düşünüldüğünde, kavramın, yaşanan toplumsal gelişme süresinde bir dizi anlam değişikliğine uğradığı görülmektedir. Bu değişim, yaşanan teknolojik gelişmeler dolayısıyla değişen paradigmlarla açıklanabilir.

3.“YER” VE YAŞAMIN ZAMAN-MEKAN ALGISİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Tarihsel olarak toplumsal yapının gelişme süreçleri incelendiğinde değişen paradigmaların yeni görme biçimlerinin ortaya çıkmasında etkili rol oynadığı, anlam değişikliklerine neden olduğu ya da yeni anlamlar yarattığı görülmektedir. Özne ve nesne arasındaki ilişkinin platformunu oluşturan ve nitel ve nicel değerlerini bu ilişkiyle edinen “yer” kavramı da bu değişiklikten etkilenmektedir.

“Yer”in, tarihsel süreçte farklı deneyimlerin alanını oluşturarak yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi, ontolojik olarak birlikte hareket etme, ait olma ve bütünsellik ilkeleriyle sorgulanan “yer” kavramının değişkenlerini mekansal ve zamansal ilişkiler belirlemektedir. Bu bağlamda zaman-mekan algısının tarih içindeki dönüşümü üzerine farklı bakış açıları geliştiren David Harvey ve Anthony Giddens’in çalışmaları, “yer” kavramının nasıl bir değişikliğe uğrayıp Augé’nin “yer-olmayan” olarak adlandırdığı mekan tipolojisinin ortaya çıktığı sorusunu soran bu çalışmaya kaynak oluşturmaktadırlar.

Toplumsal yapıyı ve kültürel değerleri oluşturan ilişkiler ve yansımalar, davranış örüntüleri yer kavramını oluşturan ve dönüştüren faktörleri oluşturmakla birlikte bu faktörler pragmatik olarak da toplumsal ve algısal güçler taşımaktadırlar. Bu nedenle mekansal etkilerin bütünlüğünün açık bir şekilde görülmesini sağlamakta ve yaşanan mekanın ve onun varlık karakterinin sorgulanmasında araç olmaktadır.

Harvey, “Yer”in kurulan topluluk ya da toplum üzerindeki etkisini güçlendiren iki etken bulunduğunu söylemektedir: sosyolojik ve coğrafi deneyim (Asıliskender, 2004). Bu nedenle “yer”in algısal ve yapısal dönüşümlerinin incelenmesinde adı geçen değişkenlerin toplumsallık bağlamındaki görüntüleri, gerekli materyalleri sağlamaktadır. Harvey, bu dönüşümün incelenmesinde daha çok coğrafi deneyim üzerinde dururken, Giddens sosyolojik açıdan yaşanan yapısal dönüşümü incelemektedir.

Toplumsal yapı ve pratikler ile zaman-mekan kavrayışları arasında çok yönlü ve karmaşık bir dizi ilişki söz konusudur. Toplumsal yapı ve bunlara bağlı gelişen ilişkiler,

mekanın kavranışını da etkilemektedir. Mekanın kavranışındaki değişiklikler de toplumsal eylemlerin anlamlandırma biçimlerini dönüştürmektedir. Bu kavrayış biçimleri, içinde yaşanan toplumun pratiklerinin gözle görülür hale gelmelerini sağlarlar.

Mekanın kavranışı, toplumsallaşma süreci kapsamında incelendiğinde köklü bir değişiklik göstermektedir. Örneğin modern öncesi dönemin mekan algısı beden deneyimiyle sınırlanırken, modernizmle birlikte yaşanan teknolojik devrimle mekan, bu sınırların çok ötesinde bir anlam kazanmaktadır. Artık zaman ve mekan algısı, mitsel bir algılanış olmaktan çıkmış teorik algılanışa doğru evrilmiştir. Bu da kır ve kent arasındaki farklılıklara, dolayısıyla modernleşme sürecine dikkatleri çekmektedir. “Mekan” ile “yer” arasındaki ayrım asıl görüntüsünü burada bulur.

Giddens, Modernliğin Sonuçları’nda modernleşmenin doğasına yönelik 3 saptamada bulunmaktadır (Yırtıcı, 2003):

- Toplumsal olgular olarak mekan ve zamanın dönüşümü
- Mekanın kapitalizm tarafından alt yapıya indirgenmesi
- Mekanın soyut bir sistem haline getirilmesi

Bu saptamalardan da anlaşıldığı gibi mekan algısındaki dönüşüm tohumlarını modernizmin oluşma süreçlerinde atmaktadır. Yaşanan tıbbi ve teknik devrimler insan bedeninin anlamlarını değiştirmiş, beden pratikleriyle sınırlarını çizen ve duyumsanan “yer”, her türlü yerel farklılıklardan arındırılmış, nicel değerlere sahip soyut “mekan”a dönüşmüştür. Bu değişim de yaşamın ve nesnelere soyutlanması, nicelleşmesi ve farklılıklarının yok olması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum “mekan”ın sadece fiziksel yapısı ile ilgili değildir. Aynı zamanda mekan içinde gerçekleşen olayların, insan ilişkilerinin, üretim ve tüketim alışkanlıklarının değişimine neden olmaktadır.

Yaşayanların tüm toplumsal etkinlikleri yaşadıkları “yer”i, sürekli bir değişme ve ihtiyaca göre yenilenme, güncellenme arayışının nesnel uygulama alanına dönüştürmektedir. Örneğin toplumların yer organizasyonlarının değerlendirme kriterlerini üretim araçları ve ilişkileri büyük ölçüde etkilemektedir. Modernizmle

birlikte hızını arttıran teknolojik gelişimler, üretim ve tüketim örgütlenmesindeki yenilikleri de beraberinde getirmiş bu da mekan organizasyonunu tümüyle dönüştürmüştür. Ortaçağın “antropolojik yer”i artık kurgulanmış bir mekana dönüşmektedir. Bu yeni örgütlenme şekli kapitalizmdir ve kent üzerinde kendisini açıkça okutan kapitalizm ve “yer” üzerindeki etkileri ile ilgili düşüncelerini Giddens (2000, s.11) şöyle ifade etmektedir:

“Kapitalist kentleşme, yalnızca kentin kırsal toplumsal yaşam sahasına yayılması değildir: o, yeni bir toplumsal bütünlük tipi olan kapitalizmin yol açtığı yapısal dönüşümlerle iç içe geçmiştir. Kapitalist kentleşme, -sınıflara-bölünmüş uygarlıkların yapısal temelini oluşturan kır ile kent arasındaki farklılıkları yavaş yavaş aşındırır. Onların yerine çağdaş kentsel yaşamın ‘yaratılmış mekanı’ nı geliştirir.”

Yaşanan dünya, özne ve nesnenin döngüsel bir ilişki içinde olduğu devingen bir ortamdır; bir anlamda bedenle kavrayıştır (Merleau-Ponty, 1962)¹. Bu döngüsellikte birbirlerini belirleyici hale gelen, özne-nesne, özne-özne arasındaki karşılıklı ilişkiler, değişkenlerini de yine bu ilişkinin kurduğu sürekli yer değiştiren organik bir bütünsellik üzerinden kurmaktadır. Bu bütün ilkel topluluklardan kentlere kadar uzanan devingen bir süreç sergilemektedir. Aynı zamanda “yer”in de tanık olduğu bu süreç, modern öncesi ve modern olmak üzere iki kategoride incelenebilir.

¹ Merleau-Ponty, 1962, “The Phenomenology of Perception”, New York, Humanities Pres

3.1. Modern Öncesi Dönemin Zaman-Mekan Algısı

“Yer” kelimesi ilk olarak akla bir alan ya da bir toprak parçasını getirmektedir. Bu dar anlamıyla “yer” yalnızca toplumun üzerinde yaşadığı alanı nitelemektedir. Oysa insanlığın avcılık ve toplayıcılıkla yaşam faaliyetlerini idame ettirdiği günden bu güne üzerinde yaşanan bu alanın farklı şekillerde biçimlendiği görülmektedir. Bu şekillenmenin nedensellikleri düşünüldüğünde, mekanın, üzerinde konumlanılan alandan öte bir anlamı olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Üretimin nesnel koşullarının ayrılmaz bir unsuru olarak “doğa”, insan yerleşimlerinin ve toplumların kendilerini yeniden üretmelerinin vazgeçilmez bir unsurudur. Toprak bir üretim aracı olarak bu özelliklerini tüm toplumsal örgütlenme biçimlerinde korumasına karşın üretim güçlerinin gelişmesi ve bunun sonucunda insanın doğaya hükmetmesi, bu “büyük atölye”nin sürekli olarak evrilmesine yol açmıştır (Gülalp, 1983).

Buna bağlı olarak “yer”, insan ve doğa öğelerinin karşı karşıya geldiği bir ortamdır. Bu karşılıklı ilişki, verili olan doğal ortamı insan emeğinin bir ürünü olarak, toplumun üzerinde yaşadığı “yer”e dönüştürür. Tarihsel olarak insanların toplumsallaşma sürecine, insanlığın toplumsal olgunluğa erişmesine kadar geçen toplumsal bir çocukluk dönemi olarak bakılmaktadır. Bu evre “insanın bilgi alanında zenginleşmesini sağlayan bir evre” olarak tanımlandığında ve insanın ilk mekan organizasyonları olarak bakıldığında “yer”, insanın doğa üzerinde kendini anlamsal olarak yeniden üretiminin aracı olarak görülebilir.

Bu bakış açısı bakıldığında yerleşimin gerçekleşmesini, bireyin ve topluluğun gelişimini temsil eden varoluşsal sonuçlara ulaşmada bir araç olduğu varsayımını beraberinde getirmektedir. Toplumsallaşmanın gelişim sürecinde insanın ve toplumun doğadan radikal bir şekilde ayrılması mekan organizasyonlarının da dönüşümünü sağlamaktadır.

Geleneksel toplumlarda insan eyleminin doğal ortamı biçimlendirmesi tek yönlü değildir. Aynı şekilde doğal ortam da bu eylemliliği etkileyerek, toplumun üretim

güçlerinin gelişmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Toplumsal ve gündelik yaşamın değişkenlerini doğrudan bulunduğu “yer” in coğrafi ve kültürel özellikleri, iklim koşulları, gibi doğal zamanın ritmine bağlı koşullar oluşturmaktadır.

Neolitik toplumlarda kendini açıkça gösteren bu durum üretimin gelişmesinde ve mekana yansımalarında da en etkili rolü üstlenmiştir. Örneğin kurak iklimin egemen olduğu, yapay sulama ile tarımsal üretimin sürdürüldüğü alanlarda toprağa güç kazandırmanın yolunun bulunduğu bilinmektedir. Oysa böyle bir ihtiyacı gerektirmeyen ılıman iklimli bölgelerde toprak gücünü yitirdiğinde başka topraklara göçüldüğü ileri sürülmektedir. Dolayısıyla insan eylemi kadar bulunulan ortamın doğal koşulları da mekansal örgütlenmeyi etkilemektedir.

Geleneksel toplumlarda, toplumsal her olay, mekan ve zamanın nesnel gerçekliği içinde tanımlanmaktadır. Toplumsal her ilişki, mekansal ve zamansal olarak bulunduğu coğrafyanın karakteristikleri ile sınırlıdır. Toplumsal hareketliliğin sınırlılığı; toplumsal yapı (ekonomi, sınıf ayrımı) ve teknolojiyle (ulaşım, iletişim) ilişkilidir. Bu nedenle özellikle tekniğe bağımlı gelişen “hareket edimi”, geleneksel toplumlardaki sınırlılığından (örneğin hız ve buna bağlı yer değiştirme...) ötürü toplumsal ilişkilerin doğrudan “*orada bulunma*” ya bağlı olmasını doğurmaktadır. “Orada bulunma” geleneksel toplumlarda gündelik yaşamı oluşturan temel ögedir (Giddens, 2000).

Modern-öncesi toplumlarda, “Orada bulunma” kavramını zaman ve mekan organizasyonun temel belirleyicisi olarak gören Giddens (2000), savunusunu Heidegger’in bu kavramı, zamanın dördüncü boyutu olarak ortaya atmasını örnekleyerek yapmaktadır. Ona göre zaman üç boyutlu değil dört boyutludur ve “orada bulunma” yı zamanın diğer boyutlarını (geçmiş, bugün, gelecek) bir araya getiren ve birbirinden ayıran dördüncü boyutu olarak tanımlar. Heidegger’in “oturma” eylemine yüklediği ontolojik anlam, geleneksel toplumların “orada bulunma” ile kurguladıkları “yer” edimini tanımlı hale getirmektedir (Heidegger, 1996, s.69):

“İnşa etmiş” olduğumuz için oturmuyoruz, oturdukça inşa ettik ve inşa ediyoruz, yani oturanlarız ve olduğumuz gibiyiz...

...Kurtarmak (retten) yalnızca bir tehlikeden kurtarmak değil, özellikle bir şeyi bağımsızlaştırmak, öz varlığına dönmesine bırakmaktır. Üzerinde yaşanan dünyayı kurtarmak, ondan yarar sağlamaktan, hatta onu tüketmekten ötedir. Dünyayı kurtaran kişi onun efendisi olmaz, onu kendine bağımlı kılmaz.”

Ayrıca iklimsel zamana bağlı mekan algısı da yine bu metin üzerinden örneklenmektedir (Heidegger, 1996, s.69):

“Ölümlüler göğü gök olarak kabul ederken yine oturur. Hareketlerini güneşle aya, yollarını yıldızlara, geleceklerini de yılın mevsimlerine bırakır, ne gecedен gündüz yapar ne de gündен soluksuz bir koşu.”

En küçük insan toplumları olan avcı-toplayıcı sürü toplumları örneği üzerinden “orada bulunma” yı tarifleyen Giddens (2000), bu toplumların buldukları alanın sınırlarını en çok, toplumun tüm üyelerinin birlikte gerçekleştireceği gezinme etkinliği içinde aşıldığını söylemektedir. Onun dışında “orada bulunuşluk” en temel ifadesini bedenle kurmaktadır.

Bu toplumlarda kişiler arasındaki ilişkinin aracı yüz yüze etkileşimdir. Bu özellik Augé’ nin “antropolojik yer” tanımlamasında değindiği “yer” in ilişkisel olma özelliği ile ilintilidir. Mekanı yapılandıran görünürde olup bitenlerdir. Kurgu “orada bulunma” ya dayanmaktadır ve beden orada bulunmanın ifadesi olarak mekanın ölçeğini belirleyen tek ve yegane kriterdir. Bauman’ın (1999, s.29), modern öncesi toplumlarda beden ve mekan arasındaki ilişkiyi tarifleyen şu sözleri bu durumu kanıtlamaktadır:

“Modernlikten önce insanlar dünyayı bedenleriyle, ürünlerini kendi yaptığı eşyalar ile, tarlalarını etkinlikleriyle ölçmüşlerdir. Toplumsal etkinlikler ile mekan ve zaman arasında birebir örtüşme vardır. Arada herhangi bir dolayım ya da soyutlama söz konusu değildir. ”

Geleneksel toplumlarda, coğrafi olarak konumlandırılmış ve toplumsal eylemin fiziksel ortamının tanımladığı “mekan” fikri ile kavramsallaştırılan “yer”, belirlenmiş sınırlar içindeki toplumsal ilişkilerin ifadeleri üzerinden okunmaktadır. “Yer”le olan temas toplumsal ilişkiler bazındadır. Yerel çevre iç içe geçmiş toplumsal ilişki kümeleri alanıdır (Giddens, 1998). Bu durum Giddens (1998, s.26) tarafından modern öncesi toplumlardaki “yer” ve “mekan” çakışması olarak tanımlanmaktadır:

“Modern-öncesi toplumlarda uzam ve yer çakışır; çünkü insanların çoğu için toplumsal yaşamın uzamsal boyutları birçok açıdan “mevcudiyet”le, yani yerel etkinliklerle belirlenir.”

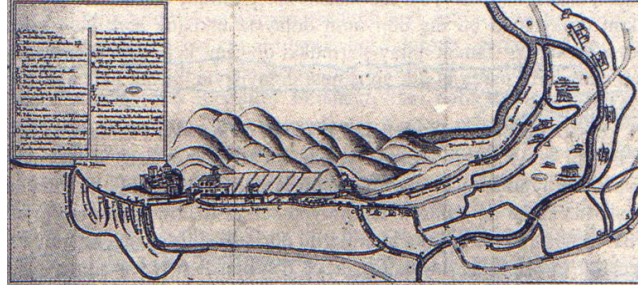
Örneğin Ortaçağ’da toplumun üzerinde yaşadığı “yer”; verili doğal ortamın nitelikleri, toplumsal üretim örgütlenmeleri ve geçmişin koşulları tarafından örülen dinamik bir bütündür. Feodalizmin yalıtılmış dünyalarında “yer” kavramının toplumsal bir anlam taşıdığı ve belirli toprak sınırları içindeki toplumsal ilişkilere ve topluluğun görelî özerkliğine dair ipuçları verdiği görülmektedir. Ortaçağ insanının dünyaya kapalılığı ve hurafeleri mekansal ifadelerde de kendini göstermektedir.

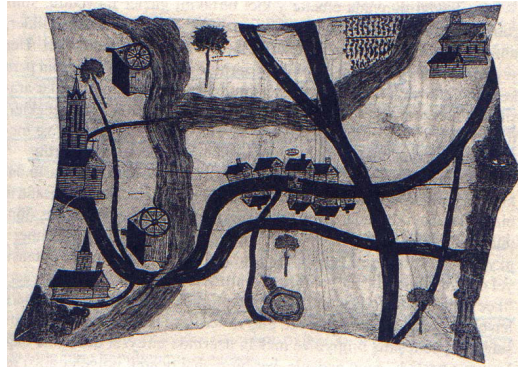
Şekil 3.1 Manastır Bahçesi. Dünyanın ve tehlikelerinin dışarıda bırakıldığı yeryüzü cenneti olarak bahçe; sanatçısı bilinmiyor (Sennett’ten, 2001’den)

Bu gibi toplulukların dünyalarında dış mekanlar, esrarengiz bir kozmoloji gibi algılanmaktadır. Bu duyguyu yaratan da; dış mekanın olmayan ilahi bir otorite, ya da efsanelerin belleğe yerleştirmiş olduğu bir takım uğursuz güçler tarafından yönetildiğine dair inançtır (Bkz. Şekil 3.1). Bu inanç “yer”e olan duygusal bağlılığı sabit ve kesin bir anlatı zamanıyla birleştirmektedir (Harvey, 1997).

Ortaçağ insanının bu dışı kapalı dünyasında mekana dair algısı, en iyi harita üzerinden kavranmaktadır. Mekansal gösterimler, beden deneyimiyle şekle gelen ve neredeyse dokunarak algıladıkları çevreye dair imgelerini yansıtmaktadır. Örneğin dönem haritalarına bakıldığında coğrafi mekanı oluşturan, dağ, deniz, orman gibi doğal oluşumların hala gözün gördüğü kadarıyla tasvir edildikleri görülmektedir. Yani fiziksel gerçeklikleriyle olan ilişki doğrudan resmedilmektedir (Şekil 3.2a, Şekil 3.2b).

Şekil 3.2.a 17. yüzyıldan kalma Vue de Cavaillon et ses environs. (Harvey'den, 1997)

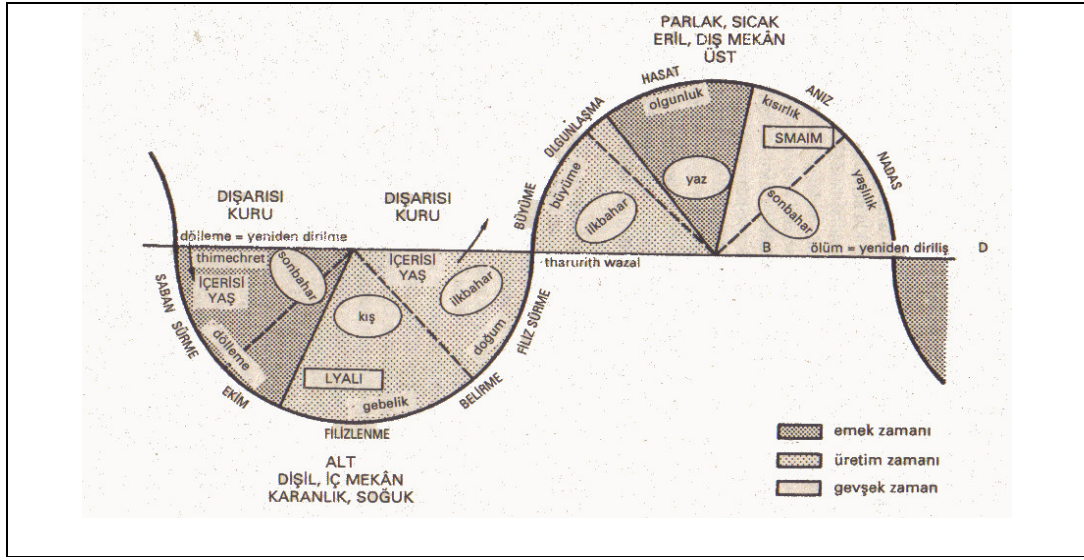
Şekil 3.2.b 15. yüzyıldan kalma Plan des dimes de Champeaux. Ortaçağ haritacılığı tipik bir biçimde mekansal düzenin rasyonel ve nesnel özelliklerini değil, duyulara hitap eden yanlarını ortaya çıkarır. (Harvey'den, 1997)

Modern-öncesi toplumlardaki zaman organizasyonu da içselleştirilmiş gelenekler bağlamında yapılmaktadır. Zaman, güneşin doğuş ve batışı gibi doğal olaylarla tasvir edilmektedir. Toplumsal yaşamın düzenli pratiklerinin yarattığı rutin, geleneğin temelini oluşturmakta, günlük yaşam gelenekle uygunluk içinde sürmekte ve zaman, geleneksel pratiklerin yeniden hayata geçirildiği bir unsur olmaktadır. Bir ritüel olarak oruç bu toplumların zaman organizasyonlarına örnek teşkil etmektedir. Giddens (2000, s.164) bu durumu, hayatın “yapılar olarak değil, -her şeyin ötesinde pratik bilinç düzeyinde düzenlenmiş uyulaşmalar bağlamında- gündelik varoluşun süresi olarak” yaşandığını vurgulayarak açıklamaktadır.

Dolayısıyla, bu toplumlar mekanik saatin icadıyla edinilen soyut zaman kavramından yoksundurlar. Bu nedenle de alışlagelen kapitalist üretim tarzından çok farklılaşan bir dizi özelliği ortaya koymaktadırlar.

Zamanın ve mekanın gündelik hayattaki deneyimi, toplumsal yeniden üretimin maddi pratiği tarafından yapılandırılır. Coğrafi ve tarihsel bakımdan farklılaşan bu pratikler, toplumsal zamanın ve mekanın kuruluşunun da farklılaşmasına neden olmaktadır (Harvey, 1997). Bu farklılık Augé'nin,“yer”in koşulsuz özelliği olarak belirttiği kimliğin oluşumunda kaçınılmaz bir rol oynamaktadır.

Farklı gruplar, zaman ve mekanın kullanımı yoluyla oldukça farklı anlamlara işaret ederler. Örneğin Berberi evleri için Bourdieu “grubun bütün bölünmelerinin nasıl her an, her bir kategoriye yerini ve zamanını bildiren mekansal-zamansal organizasyona yansıtıldığını” gösterir: “pratiğin arapsaçı gibi mantığı işte burada, grubun cinsler, yaş kümeleri ve meslekler (demirci, kasap) arasında işbölümünün ortaya çıkardığı çeşitlilikle bağdaşabilecek kadar yüksek bir toplumsal ve mantıksal bütünleşme sağlamasını mümkün kılmada harikalar yaratır (Bkz. Şekil 3.3). Bourdieu'ye göre, “ortak pratikler ve gösteriler, beden ile mekan ve zamanın yapılanmış organizasyonu arasındaki diyalektik ilişki aracılığıyla belirlenir (Harvey, 1997).

Şekil 3.3 Bourdieu'ye göre Berberilerin yıllık takvimi (Harvey' den, 1997)

Modernite öncesinde zaman kavrayışı büyük ölçüde doğal olaylara ve yere ait geleneklere göre belirlenmektedir. “Ne zaman” sorusunun yanıtı, beraberinde “nerede” sorusuna bağlanmaktadır. Bu nedenle geleneksel toplumlarda mekan ve yer birbirleriyle özdeşleşmektedir (Giddens, 1998). Çünkü mekanın kavranmasında belirleyici rol, yerel etmenlerdir; her mekan, iç dinamikleri tarafından belirlenmektedir.

Toplumsal eylemliliğe bağlı kalınarak kurulmuş olan zaman ve mekan kurgusu maddileşmiş ve hissedilebilir boyutlardadır. Toplumsal olaylarla tanımlanan mekan ve zaman, birbirlerine bağlı olarak birbirleri üzerinden düşünülerek kavranmaktadırlar. Zaman kavrayışındaki değişimler zorunlu olarak mekan kavrayışındaki değişimlerle belirlenmektedir (Harvey, 2000). Günün hangi saatinde bulunduğu mekansal göstergeler üzerinden okunmaktadır. Sözgelimi, zaman güneşin gökyüzündeki konumuna göre belirlenmektedir. Buysa, premodern dünyada yeryüzü üzerinde bulunan konuma bağlı olarak hep farklı zamansallıkların yaşandığı anlamına gelmektedir. Yılın aynı ayının aynı gününde, mekanik saatin tanımladığı aynı saatte premodern toplumlar farklı yerlerde, mekanlarda farklı zamanlar yaşamaktadır. Böyle bir dünyada -İsveç'teki günbatımı ile Mısır'daki günbatımı- birbirine tekabül etmeyen, birbiriyle ilişkilendirilmesi bile mümkün olmayan farklı zaman deneyimleri üretilmektedir.

Giddens (2000, s.142), Sınıflara-bölünmüş toplumlar olarak adlandırdığı Ortaçağ toplumlarında, zamanın kategorize edilmesinin, toplumsal etkinliklerin özünden asla ayrı birşey olarak planlanmadığını şöyle vurgulamaktadır:

“Sınıflara-bölünmüş toplumlarda zaman-ölçümüne ulaşmak –yazıda olduğu gibi- seçkin azınlığın tekelindedir. İkinci olarak, o, günleri alt sınıflarınkinden zamansal olarak daha kesin çizgilerle ayrılmış olmayan seçkinler arasında bile günlük yaşamın rutinlerini etkilemez. Üçüncü ve en kesin olarak, zaman kendi içinde ve kendi aracılığıyla organize edilmiş olan varlıklardan ve niteliklerden ayrı değildir.”

Feodal dünyada –her tarihsel dönemde olduğu gibi- kendi zamanına bağlı olarak mevcut bazı yıkıcı güçler mevcuttur. Bunların en güçlüsü, zaman ve mekan üzerindeki dönüştürücü etkisi bakımından paradır. Geleneksel topluluk üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olan para, kullanım oranının artmasıyla ve tüccarların ticaret faaliyetlerinde bağımsızlaşmalarıyla birlikte, feodal düzenin benimsemiş olduğu zaman ve mekan anlayışında köklü bir dönüşümün ilk tetikleyicisi olacaktır.

3.2 Zamanın Geleneğin Tekelinden Çıkması ve Mekan Algısına Etkisi

Ticaretin gelişmesiyle birlikte artan toplumlar arası ilişki, her bölgenin kendine özgü ölçülerinin, değerlerinin ve örgütlenmesinin birbirine uyma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü zamansal örgütlenmenin temelini oluşturan, mevsimler, pazarlar, panayırlar ve kilise takvimi her bölgeye göre farklılık göstermekte bu da ticari ilişkilerde bir sorun yaratmaktadır. Artık gündelik hayatın ritminin, ölçü ve değerlerin birbirine uyması gerekmektedir.

Ortaçağ'da gündelik hayatın zaman organizasyonunun dine ve geleneğe bağlı yapılması, “yer”e olan duygusal bağlılığı sabit ve kesin bir anlatı zamanıyla birleştirirken bu zaman anlayışı ticaretle birlikte, farklı bir nitelik kazanmaktadır. Bu

köklü değişimin tohumu, dinin tanımladığı gündelik zaman diliminin değişmesiyle yani mekanik saatin icadıyla atılmaktadır.

Dolayısıyla zamanın kilise egemenliğinden çıkması ticaretin gelişmesiyle paralellik göstermektedir. Ticaretin gelişmesiyle birlikte dakiklik önem kazanmaya başlamıştır. Ancak bir saatin bu günkü uzunluğuna ulaşması kendiliğinden olmamıştır. Mallarını belli depolarda stoklayan ve belli bir süre geçmeden pazarlamak zorunda kalan geç ortaçağ insanının derdi, malın gideceği noktada da geçerli olacak bir zaman anlayışıdır (Harvey, 1997). Ancak ortaçağ insanının bu merakının giderilmesi bulunduğu dönemin kapanıp yeni bir dönemin açılışına neden olacaktır. Bu dönem Aydınlanma Dönemi olarak adlandırılmaktadır.

On beşinci yüzyılda yapılan ilk saatler ve saat kuleleri, Ortaçağ'a son veren araç olur. Zaman, mekanik saatin icadı ve ulaşılan ölçü birliğinin toplumsal örgütlenme içinde yayılmasına kadar hep “yer” ve beden ile ilişkilendirilmiştir. Aristo'nun öğle vaktinde buluşacağı bir kişiye “Gölgen bacak boyunu geçmeden gel” diyerek randevu verdiği bilinmektedir (Focus, 1999). Zamana karşı duyulan merak ve onu bilinebilir kılmak için yaşanan teknik dönüşümler incelendiğinde “yer”e dair izler, zaman algısı için icat edilen araçlardan bile okunmaktadır.

Bundan yaklaşık 3.500 yıl önce icat edilen ve uzunca bir süre zaman algısında kullanılan güneş saati, zamanın “yer”e bağlı algısına örnek teşkil etmektedir. Tüm çalışma sistematiğini “yer”e saptanan bir çubuk ve güneşin hareketiyle “yer”e düşen yine o çubuğun gölgesi oluşturmaktadır. Yani zaman görüntüsünü “yer”den edinmektedir.

Zamanın “yer”den kopuşu için 2500 yıl gibi uzun bir süreç yaşanmıştır. 1090 yılında Çinliler tarafından icat edilen su gücüyle çalışan saat, mekanik saat çalışmalarının ilkinin oluşturur. Avrupa bu teknolojiyi 1300'lü yıllarda sarkaç gücüyle çalışan saatle yakalamaktadır. Ve artık bilim adamlarının hata oransız bir saat yapma çabası başlar. Bu çaba 1714'te John Harrison tarafından yapılan saatle amacına ulaşmaktadır (Focus, 1999).

Bu teknik gelişmelerle zaman olgusu, ticaretin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkacak iktisat ile kilise arasındaki çatışmada büyük bir dönüşüme uğrayacaktır (Sennett,2001). 1300'lü yıllarda yapılmaya başlanan saat üzerindeki denemeler, mekanik saatin icadı ve tüm toplumlarda kullanımının artmasıyla yaşanacak zaman ve mekan anlayışındaki değişikliğin tohumlarını atmaktadır.

Giddens (1998) mekanik saatin icadını, zamanın mekandan ayrılması için koşulsuz bir etken olarak görmektedir. Çünkü saat, günün dilimlerinin nicelleştirilmesini sağlayacak tek biçimli bir ölçü belirtmektedir. Saatin en doğru şekilde öğrenilmesi, boylamın belirlenmesinde önemli bir faktördür. Bu da haritacılıkta önemli bir adım anlamına gelmektedir.

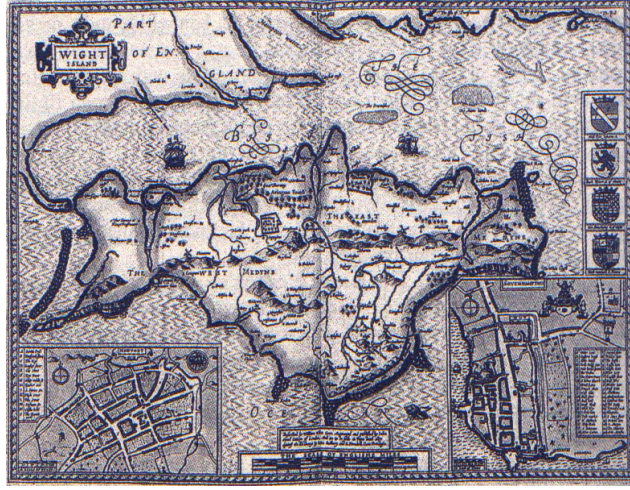
Harita, izdüşüm bilimi ve kadastro teknikleriyle matematik açıdan dakik tasvirler haline gelmektedir. Artık her türlü inanç ve fantezi unsurundan kurtulan harita, üretimleri sırasında yaşanan deneyimlerin izlerinden arınıp, mekan içinde olgusal düzenlemeleri amaçlayan soyut ve yalnızca işlevsel sistemler haline gelmektedir (Bkz. Şekil 3.3)

Ticaret ve yeni maddi kaynaklar bulma amacıyla dış dünyaya duyulan merakla yapılan ve Rönesans'la birlikte hız kazanan keşif seyahatleri, bu toplumların kendi içine kapalı dünyalarının kabuğunu kırmış ve dış ile ilk temaslarını sağlamıştır. Lombard bu dönem insanını, "dışarıya açık, kendi şehrinde olmayıp başka şehirlerden gelen etkilere duyarlı adam" olarak tanımlamaktadır (Sennett, 2001).

Keşifler potansiyel bir dış dünyanın varlığına işaret etmekte ve gerçekleşecek olan bilgi akışının içselleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü yaşanan bu değişiklikler toplumda yeni bir olgunun doğmasına neden olmuştur: *kar olgusu*. Ticaretle birlikte gözün dış dünyaya açılışı kozmopolit bir bakış açısını geliştirmektedir (Harvey, 1997). Artık emek hayır amaçlı olmaktan çıkmaktadır. Bu da "kar"a dayalı kapitalist üretim tarzını oluşturacaktır.

Gün geçtikçe daha fazla kar hırsına kapılan toplumda coğrafi bilgi de giderek daha fazla değer kazanmaktadır. Buna bağlı olarak, toplumsal eylem alanlarının ve beden

deneyiminin algısıyla kurgulanmış olan ortaçağ haritası, yeni ve çok farklı bir anlama bürünmektedir.

Şekil 3.4 John Speed'in 1616 tarihli, Isle of Wight haritası. İngiliz Rönesans haritalarında mekanın rasyonel düzenlemesi bireylerin bir bölgeye ilişkin konumunu ortaya koymada önemli bir rol oynamaktadır (Harvey'den, 1997)

Bu gelişmelerin eşiğinde 15. yy ortalarında Floransa'da Brunelleschi ve Alberti tarafından ortaya konan perspektif kuralları da mekansal dönüşümde büyük bir role sahiptir. O güne kadar yerleşmiş görme biçimlerini köklü bir dönüşüme uğratan perspektif, harita üzerinde de etkisini göstermekte ve soğuk geometrik ve sistematik bir mekan duygusu yaratmaktadır (Harvey, 1997). Ancak bu modernizmin yaratmış olduğu gibi bir mekan duygusu değildir. Edgerton bu duyguyu, "Tanrının geometrik biçimde düzenlenmiş evreni içinde insanın sorumluluğuna ilişkin bir duygu" olarak tanımlar. Harvey, Edgerton'un bu tanımlaması üzerinden mekan ve zamana yüklenen sonsuz sıfatını şöyle değerlendirir (Harvey, 1997, s.274-275):

"Sonsuz mekana ilişkin bir anlayış, hiç olmazsa teorik düzeyde Tanrı'nın sonsuz aklına meydan okumaksızın, yeryüzünün sonlu bir bütünsellik olarak kavranmasına olanak veriyordu. Giordano Bruno Rönesans'ın sonlarında şunları

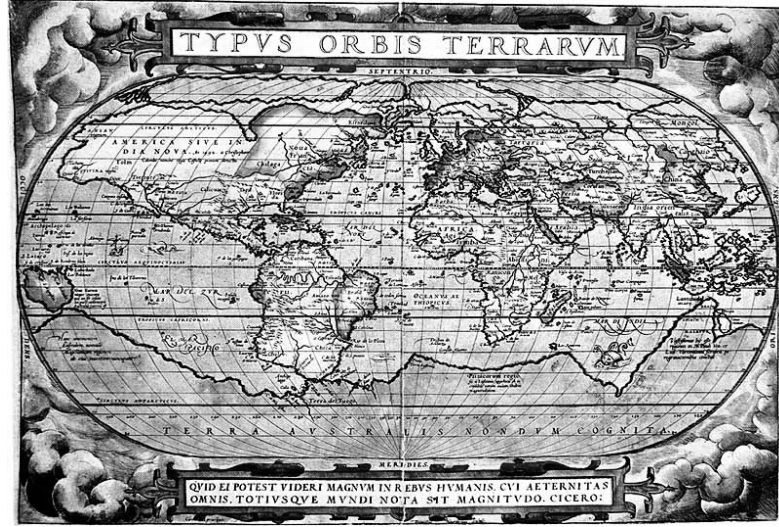
yazacaktı: “sonsuz mekan sonsuzluk niteliğini taşır, sonsuzluk niteliğinde ise varoluşun sonsuz eylemi methedilmiştir” (aktaran Kostof, 1985, s.537). Zamanın yön gösteren okuna güç ve ölçü getiren kronometre de, benzer biçimde, mekana atfedilen sonsuzluk niteliğinin zamana da uygulanması aracılığıyla Tanrı'nın sonsuz aklı ile teorik olarak bağdaşır hale getirildi.”

Bu atfediş Harvey'e göre büyük önem taşımaktadır. Mevcut olan insani zaman duygusu, büyük ölçüde dinsel nedenlerle tercih edilen bir sonsuzluk anlayışına dayalı bilimsel zamandan ayrılmaktadır. Rönesans bilimsel zaman ve mekan duyumsanışını varoluşsal biçimde yaşanabilecek daha serbest duygulardan arındırır.

Perspektifle birlikte dünya, birey tarafından gören gözün bakışıyla kavranmaya başlanır. Mülkiyet haklarının belirlenmesi, siyasi sınırlar ve ulaştırma hakları; topraklar arasında gelişen ticaretin önem kazanmasıyla birlikte ekonomik ve politik çıkarların göz önünde bulundurulması için çok değerli hale gelir (Harvey, 1997). Bu nedenle mekansal gösterimde nesnellik, üzerinde yoğunlaşılması gereken bir nitelik kazanır.

Bu gelişmelerin eşiğinde yerküreyi bilinebilir bir bütünsellik olarak görme amacındaki Rönesans insanı, haritacılıkta yeni bir çığır açmaktadır. Rönesans, Ortaçağ'ın korografik haritalama sistemi yerine coğrafyacılığı getirir. “Mekan”, sonsuz da olsa insanların üzerinde yerleşebilmeleri açısından ele geçirilebilir bir şey haline gelmektedir. (Bkz. Şekil 3.4) Artık matematiksel ilkeler araç olarak kullanılarak mekana hükmedilebilir. (Harvey, 1997)

Rönesans'ın zaman ve mekan kavramlarında yarattığı devrim aydınlanma projesinin de temellerini atmaktadır. Modern düşüncenin ilk adımı olarak nitelenen doğa üzerinde hakimiyet ve bunun koşulsuz sonucu olarak görülen insanın özgürleşmesi gerçekleşmektedir. Artık insan kendini doğanın dışında tutmaktadır. 18.yy da yaygınlaşan yürüyüş pratiği bunun bir göstergesidir. Doğa artık bir manzaraya dönüşmüş tariflenemez olmaktan çıkmıştır.

Şekil 3.5 Mercator, 1538'den kalma bu örnekte olduğu gibi, yerkürenin üzerindeki bütün yerlerin fiziksel mekansal ilişkilerini gittikçe daha kesinlikli biçimde gösteren haritalar çizildiği görülmektedir.

Zaman ve mekânın soyut sistemler haline gelerek “yer”den bağımsızlaşmasının geri dönüşü olmayan yoluna girilmektedir. 17. yüzyılla birlikte kendini tamamen çizgisel bir kavrayışa bırakacak olan zaman kavramı, bilgiyi araçsal hale getiren teknoloji ve teknolojik üretim biçimlerindeki gelişimi de beraberinde getirmiştir. Aydınlanma düşünürlerinin hedeflediği gelecek üzerinde denetim kurma öngörüsü, rasyonel planlama, rasyonel toplumsal düzenleme ve kontrol sistemlerinin kurumsallaşması aracılığıyla gerçekleşmeye başlayacaktır. Harita ve saat, bu sistemlerin organizasyonunda ve aydınlanmanın dünyanın nasıl örgütlenmesi gerektiği konusundaki vizyonunda vazgeçilmez araçlardır.

Giderek artan güç ve sermaye birikimiyle birlikte mekân üzerinde bireysel denetim ortaya çıkmaya başlamaktadır. Yine aynı değişimlerle birlikte (ticaret, bölgeler arası rekabet, yeni metallerin, külçe altının ve benzeri şeylerin akını) “yer” de dış mekânın etkisine açık hale gelmektedir. Ancak bu süreçlerin gelişmesindeki ağırlık, mekân ve zaman üzerinde görülecek devrimin gerçekleşmesini de ağırlaştırmaktadır.

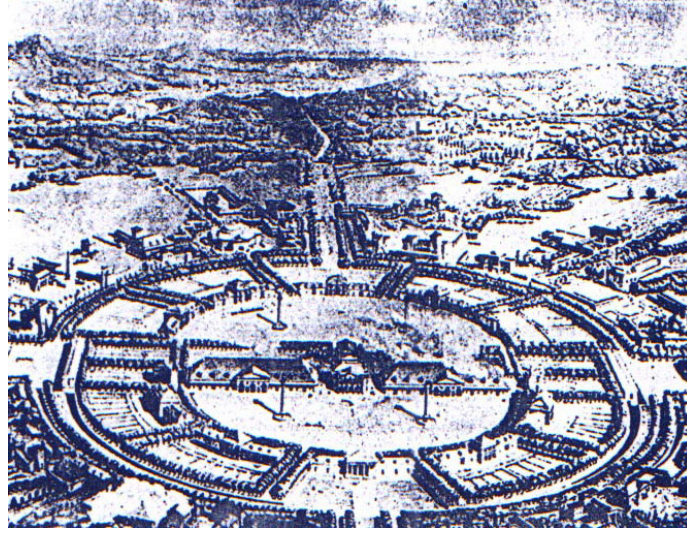
3.3. Modern Dünyanın Zaman-Mekan Algısı

Rönesans'la birlikte yerleşen mekan ve zaman kavramlarındaki değişiklik, mekanın fethi ve rasyonel biçimde düzenlenmesi Sanayi Devrimi'yle birlikte net bir şekilde kendini göstermeye başlamaktadır. Bu defa ne mekan ne de zaman, Tanrı'nın gücünü dünyaya yansıtmak üzere değil, insanın özgürlüğü için düzenlenmektedir.

Sanayi Devrimi'yle sadece bir yüzyıl içinde İngiltere'den başlayarak dünya ve yaşam, binlerce yıllık insanlık tarihinde hiç görülmemiş bir hızla değişir. Doğaya uyumlu insan yaşamının yerini makinelere uyumlu insan yaşamı almaktadır. Toplumsal yaşamın bütün alanları da buna bağlı olarak yeniden biçimlenmektedir.

Sanayileşme, yani malların üretimini sağlayan makineleşme, aslında daha eski dönemlere dayanmaktadır. Tarım ekonomisinin bir yan dalı olarak sanayi üretimi, sadece İngiltere'ye özgü olmayıp başta Fransa olmak üzere birçok ülkede belli ölçüde kendini göstermektedir. Kapitalist üretim tarzı da daha önceki bölümde de bahsedildiği gibi 1500'lü yıllarda gelişmeye başlamıştır. Başlangıçta eve iş vermaye sürdürülen üretim tarzı, zamanla uzmanlaşmayı gündeme getirmiş ve üreticilerin mekan üzerinde tam bir denetim kuramayacağı ölçüde yaygın ve dağınık hale gelmiştir. Bu da, ürünü zamanında teslim etmeme, hammaddeden çalma ve zimmete mal geçirme gibi birçok soruna neden olmaktadır. Kapitalist için daha ekonomik bir mekanın oluşturulması zorunluluk haline gelmektedir. (Acar, 1983) Bu durum zanaat ölçeğindeki üretimden fabrika üretimine geçişi doğurmaktadır. Fabrika, "mekan"ın "yer"le olan bağlarını koparıp, soyut bir mekan-zaman anlayışı ile sürekli yeniden tarif edilebilir ve örgütlenebilir bir alan olmaktadır. (Yırtıcı, 2005)

Fabrika üretimi, yeni bir ölçek değişikliği kadar yeni bir denetim türünü de beraberinde getirmektedir. Genellikle makineleşmenin yarattığı bir mekan organizasyonu olarak gösterilen fabrika aslında yeni bir denetim ortamı sunması amacıyla kullanımına başlanan bir yapıdır (Bkz. Şekil 3.6).

Şekil 3.6 Claude-Nicolas Ledoux'nun tuz fabrikası projesi (1775-1779) (Acar'dan,1983)

Fabrikanın doğuşu insanların hayat ritmini de dönüştürmektedir. Önceden doğanın tanımladığı ritme göre hareket eden insanlar, artık çalışmak için her gün fabrikaya gelmekte ve fabrikada işleyen zamana ayak uydurmak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla fabrika gündelik hayatı zamansal olarak şekillendiren mekansal bir belirleyicidir. Örneğin, belirli bir zaman aralığında fabrikada bulunma “*çalışma saati*” olgusunu gündeme getirmiştir. Yaşanan bu değişiklik emeğin, kapitalist iş yerinde günlük hapsi anlamına gelmektedir (Giddens, 2000). Ticaretle birlikte bir ihtiyaç olarak icat edilen saat, böylece – fabrika aracılığıyla gündelik hayatın kurgusunda kapitalist sistemin bir aracı haline gelmektedir. Bu da kapitalizmin mekan ve zaman üzerinde hakimiyet kurmasının bir parçasıdır. Bu özellikleriyle fabrika, bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde ele alınacak olan “yer-olmayan” ın ilk prototipini oluşturmaktadır.

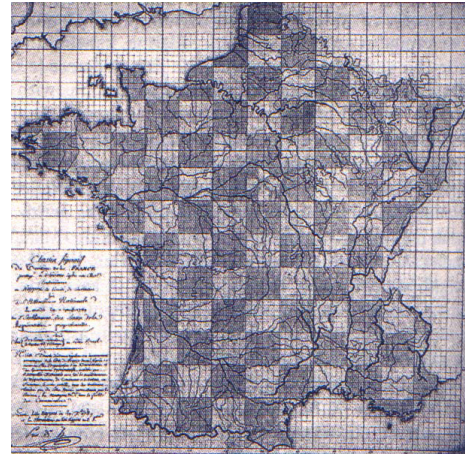
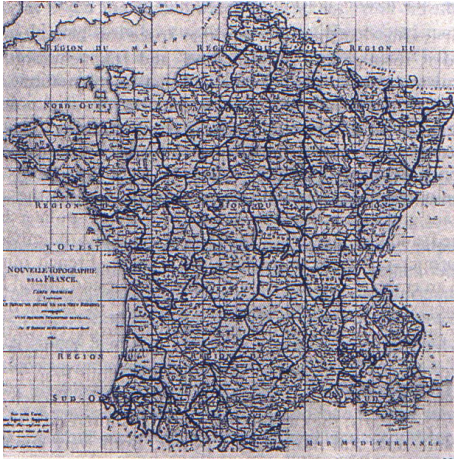
Giddens, Mumford'dan referansla, saati makine ve iş gücünün koordinasyonu için yaşamsal önemde görmektedir. Ancak, saatlerle mümkün kılınan kesin zaman ölçümünün giderek daha fazla insan yaşamının içine girişinin etkisini Mumford'un tanımladığından daha büyük boyutlarda görmektedir (2000, s.144):

“Kamusal, nesnelleşmiş saat zamanı, zamanın metalaşmasının asıl ifadesidir. “ölçülen süre” olarak zaman, yani metalaşmış zaman diğer tüm zamanlarla

serbestçe değiş tokuşu yapılabilen zaman, varlığın özünden ayrılmış ve koparılmış zamandır.”

Denetim gereksinimi, teknolojik gelişmenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Öncelikle saat, güç makinelerinden çok daha fazla kapitalist ekonomiye özgü bir özellik olan bilim ve teknoloji birlikteliğinin en önemli örneğini oluşturmaktadır. Kesin zaman ölçümü diğer ölçü birimlerinin standartlaşmasının da itici gücünü oluşturmaktadır. Yani evrensel ve türdeş zaman algısı; kar oranı, saat başı ücret ve kapitalistlerin karar verme sürecini belirleyecek olan diğer nicelikler üzerinde de etkili olacaktır. Yeni haritacılık teknolojisi bunlardan biridir (Şekil 3.7a, Şekil 3.7b). Artık harita, matematiksel ilkelerin uygulanmasıyla, de Certeau’ nun da yerinde eleştirisinde olduğu gibi (Harvey, 2003, s.283): “soyut mahallerin biçimsel bir birlikteliğini yaratmaktadır ve bazısı gelenekten gelen, bazısı gözlem oluyla yaratılan heterojen mahalleri aynı düzlem üzerinde” birleştirerek bir bakıma homojenleştirmektedir.

Mekan artık eski ortaçağ haritalarından da okunduğu gibi duyularla algılanandan öte soyut matematiksel verilerle tanımlanabilen bir özellik kazanmaktadır. Artık kağıt üzerindeki gibi bölgelere ayrılabilen alım satımı yapılabilen bir metaya dönüşmektedir.

Şekil 3.7a ve Şekil 3.7b (solda) Fransa’nın “Yeni Topoğrafya”sı için 1780 tarihli proje ve (sağda) Ulusal Meclis’çe çizilmiş 1789 tarihli bir harita. Mekanın rasyonel biçimde haritalanması ve idari amaçlarla rasyonel biçimde bölünmesine örnek teşkil etmektedir. (Harvey’den, 1997)

Mekanın fethi ve denetimi, öncelikle, mekanı, kullanılabilir, şekillendirilebilir ve dolayısıyla insan eylemi aracılığıyla hakimiyet altına alınabilir kılmaktadır. Tüccarlar ve toprak sahipleri bu uygulamaları kendi sınıf çıkarları için kullanırken, mutlakiyetçi devlet de belirlenmiş mekansal koordinatları olan mekanların tanımlanabilmesinden ve üretilebilmesinden büyük memnuniyet duymaktadır.

Sanayi Devrimi insanın doğayla ilişkisini değiştirerek bunun önündeki son engeli de ortadan kaldırır. Kendisini o zamana kadar doğanın bir parçası olarak gören insan, artık doğanın efendisi gibi görmeye ve onu değiştirebileceğine inanmaya başlamıştır. Artık, doğanın döngüsel, kendini tekrarlayan ve değiştirilemez ritminden türeyen düşünce biçimlerinin yerini değişime ve değiştirmeye uygun bir düşünce biçimi almaktadır.

Aslında aydınlanma düşünürlerinin üstesinden gelmeye çalıştıkları şey, bir politik ve ekonomik sorun olarak “mekanın üretimi” sorunudur. Mekanın toplumsal hayat içinde pratikte evresel, türdeş, nesnel, soyut kullanımı için başka bir şey daha gerekmektedir. Bu “başka bir şey”, toprakta özel mülkiyet ve mekanın bir meta olarak alınıp satılması olacaktır (Harvey, 1997).

Kent mekanı içinde, alınıp satılan ve alınıp satılırken biçim değiştiren mekan, bir kişinin uğruna çalıştığı “yer” değil, içinde çalıştığı “yer”dir artık. Yani emeğini satanlar ve emeği satın alanlar arasındaki ilişkiye dayalı olan sanayi kapitalizmi doğmaktadır. Faaliyetlerini zaman içinde değiştirme hakkına sahip “şirket”in ortaya çıkışıyla birlikte “mekan”ın esnek kullanımı görülmektedir. Oluşan iktisat, işlevsel mekan kullanımıyla fırsatçı bir zaman kullanımı öngörmektedir (Sennett, 2001).

Aydınlanmacı düşünce, kendini ve dünyayı açıklama arayışında birçok buluş yapmıştır. Mekanik saatten sonra, teknik gelişmeye işaret eden en önemli buluş, sosyal ve mekansal yansımaları olarak makinedir. Makineleşmenin önem kazanması daha öncede belirtildiği gibi, beraberinde yeni bir üretim örgütlenmesi anlayışını da getirmektedir. Üretim örgütlenmesinin –fabrika ölçeğinde- gelişim süreci içinde, verimliliğin artırılmasına yönelik akılcılaştırma çalışmalarında üç temel dönem vardır: Taylorizm, Fordizm ve Postfordizm

Taylorizm, Frederich Winslow Taylor tarafından, emek gücünü iş bölümü yoluyla ucuza mal etme fikri doğrultusunda oluşturduğu yeni bir üretim modelidir. Üretim sürecindeki bütün kontrolün yalnızca formel anlamda değil, her aşamanın kontrolü ve işçiye dikte edilmesi anlamında yönetilmesi gerçeğini gündeme getiren Taylorizm'in üç ilkesi vardır. Bu ilkeler Belek tarafından şöyle tanımlanmaktadır (1999, s.57):

“- Üretim sürecinin basitleştirilmesi: Üretim sürecinin daha az nitelikli iş gücü gerektiren parçalara bölünmesi.

- Üretim sürecinin dehumanize edilmesi: İşgücünün herhangi bir karar verme ve planlama mekanizmasının merkezileştirilmesi; düşünme ve eyleme biçimlerinin birbirinden ayrılması.

- Üretim sürecinin her anının planlanması: Üretim aşamasının merkezi yönetimce planlanması ve işçilere planın direktifler şeklinde iletilmesi”

Taylor, işin kontrolünde zamanın kullanılmasına büyük önem vermektedir. Buna bağlı olarak, çalışma saatlerinin her anının kronometrik olarak denetlenmesi ve standardize edilmesi gerçeğini ortaya koymuştur. Marx ve Engels, iş gücüne getirilen bu yeni sistemin insan üzerinde oluşturacağı bu baskı mekanizmalarını Komünist Manifesto' da şöyle eleştirir (Alpkaya, G. ve Alpkaya, F., 2005, s.31):

“Modern sanayi, ustanın atadan kalma işliğini sanayici sermayecinin kocaman fabrikasına çevirdi. Fabrikaya doldurulmuş işçi yığınları asker gibi örgütlendi. Sıradan sanayi erleri olarak tam bir subaylar, astsubaylar hiyerarşisinin denetimine girdiler. Yalnızca burjuva sınıfının, burjuva devletinin kölesi olmakla kalmıyor, makinelerce, denetçilerce, hepsinden de önce doğrudan doğruya tek tek imalatçı burjuvalarca gün gün, saat saat köleleştiriliyorlar. Bu buyurganlık, en son amacının kazanç olduğunu açıkça duyurduğu ölçüde de bayağı, tiksindirici, çileden çıkarıcı oluyor.”

Taylorizm'den sonra Fordizm de Taylorizmin ana prensip olarak belirlediği iş bölümü üzerine formüle edilmiş ancak yaşanan yeni teknolojik gelişmelerle işleyişini

değiştirmiştir. Fordizm'in Taylorizm'den farkı şöyle özetlenebilir: "Taylorizm emeğin makine başındaki örgütlenmesini dile getirir; Fordizm ise emekle birlikte makineli sistemin fabrika sistemi içinde yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir." (Belek, 1999)

Fordizm'in başlangıç yılı 1914'de Henri Ford'un otomotiv sektörüne getirdiği montaj hattının kullanılmaya başlanması olarak kabul edilebilir. Fordist üretim sürecinin karakteristiği montaj hattıdır. Ford, makineler arasındaki git-gel ile sürdürülen çalışma süresini, bir montaj bandında birleştirerek, yaşanan zaman kaybının azaltılmasını hedeflemektedir. Bu durum işçinin fabrika içindeki konumunu çok tanımlı ve daha rasyonel hale getirmektedir.

Ford'un gelecekle ilgili vizyonu Taylorizm'den ayrıldığı en önemli noktadır: Ford, kitle üretiminin aynı zamanda kitle tüketimini de beraberinde getireceğini, emek gücünün üretimine ve denetimine getirilen yeni sistemin, yeni bir toplum psikolojisi doğuracağını, yani modernist popülist yeni bir tür demokratik toplum ortaya çıkaracağını öngörmektedir.

Gramsci, yeni çalışma yöntemlerinin belirli bir yaşama ve hayatı hissetme tarzından ayrı olamayacağını belirterek Fordizm'i şöyle tanımlamaktadır (Harvey, 1997, s.148):

"Hiç görülmemiş bir süratle ve amacı konusunda tarihte eşi olmayan bir bilinçlilikle, yeni tip bir işçi ve yeni tip insan yaratma konusunda bugüne kadar tanık olunan en büyük girişimdir."

Fordist sistem, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasal değişimlerin etkisiyle yoğun eleştiriler almıştır. Buna bağlı olarak 1970'lerden sonra; işgücü piyasaları, üretim ve tüketim kalıpları açısından esnekliğe dayalı bir sistem olan Post-fordizm'e geçilmektedir.

Ford'un lineer montaj hattına alternatif olarak, U şeklinde planlanmış montaj hattını getiren Post-fordizm de amaç; işçinin sürekli aynı işle ilgilenmek zorunda kalmaması ve işin monotonluğunun azaltılmasıdır (Belek, 1999). Buna bağlı olarak, artık işçinin

işbölümü sürecindeki herhangi bir işi başarıyla tamamlaması yeterliliğini yitirmektedir. İşçinin, işyerinde değişen üretim koşullarının sürekliliğini sağlayabilmesi için çok yönlü becerilerle donatılması gerekmektedir.

Makinenin yeni bir üretim sisteminin oluşumu için kullanılması, görüldüğü gibi, saat zamanı ile mümkün olmuştur. Giddens, kamusal, nesnelleştirilmiş saat zamanının metalaşmış zamanın tam ifadesi olduğunu iddia eder; ‘ölçülmüş süre’ olarak zamanı, varoluşunun içeriklerinden koparılmış metalaşmış zaman olarak anlamlandırır. Bunu, kapitalizmin örgütlenme biçimlerinin yarattığı “zaman-mekan uzaklaşması”nın kaçınılmaz zorunluluğu olarak nitelendirir (Giddens, 2000).

3.4 Modern Dünyada Zaman-Mekan Sıkışması

Teknik yenilenme ve işbölümü gibi alışkanlıkların gelişmesi temelde bilimin gelişimine bağlıdır ve sanayileşmenin ilk aşamalarındaki toplumlar kadar sanayi sonrası toplumun karakterini de belirlemektedir. Doğa bilimlerinin gelişimi, teknoloji geliştirme ve kullanmada verimli ve sanayi ekonomisi koşullarında dünya çapındaki işbölümünün hızla değişen taleplerine çok kolay ayak uydurabilen kapitalizmi kaçınılmaz kılmaktadır (Fukuyama, 1993). Fukuyama sanayileşmeyle başlayıp günümüze kadar birçok boyut değiştirmiş olan bu süreci şöyle tariflemektedir (1993, s.101):

“Sanayileşme, bugün öğrenmiş olduğumuz gibi, ülkeleri bir gecede ekonomik modernleşmeye taşıyan bir seferlik bir atış değil, tersine daha çok, bugün modern olanın yarın çoktan eskimiş sayılabileceği, somut bir nihai noktası olmayan devamlı bir süreçtir.”

Bu süreç beraberinde yeni ihtiyaçları doğurmakta, ihtiyaçların değişmesi onları tatmin etme araçlarının da sürekli gelişerek yenilenmesini beraberinde getirmektedir. Örneğin tekstil, porselen gibi hafif sanayi ile başlayan sanayileşme, giderek demir yolları yapımı, demir, çelik, kimya sanayi ve gemi yapımı gibi ağır sanayi dallarıyla

tamamlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin çoktan geride bıraktığı bu gelişme basamağı, endüstriyel gelişmede önemli bir yere sahiptir. Bundan sonraki gelişme ise “olgun sanayi toplumu”, “yüksek yığınsal tüketim aşaması”, “teknotronik çağ, “iletişim çağı”, “sanayi sonrası toplumu” gibi pek çok farklı değişle adlandırılmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi hepsi farklı kavramlara dikkati çeken bu başlıklar, enformasyon, teknik bilgi ve hizmetlerin öneminin ağır sanayiye oranla arttığıının göstergesidir (Fukuyama, 1993).

Kapitalizmin gelişmesi ve “paranın her şey için evrensel bir değer standardı olması”yla birlikte zamanın başına da aynı şeyin geldiği görülmektedir. Giddens’a göre; salt süre olarak, yaşantının maddiliğinden koparılmış olan zaman, -şeylerin gerçek durumlarıyla karşıtlık içinde- gerçek, ‘nesnel’ zaman olarak algılanır; çünkü para gibi zaman da evrensel ve kamusal olarak ifade edilir. Giddens (2000, s.141) bu konuyu şöyle değerlendirir:

“Zamanın metalaşması, malların üretiminde meta formunun büyük ölçekte genişlemesi ile emeğin (işgücü olarak) metalaşması arasındaki temel bağlantı noktasını oluşturur. Zamanın metalaşması, zamanın her metanın temel niteliğini oluşturan ‘çifte varoluş’a sürüklenmesi demektir. Bunlar, üretim sürecinin temel organizasyonu ve “işyeri” için temel önemdeki olguların yanı sıra gündelik toplumsal yaşamın sürdürüldüğü yapılarla da ilişki içindedirler.”

Kapitalizmle birlikte zaman nesnelleşir ve hem kamusal hem de evrensel olarak ifade edilir hale gelir. Bu da zamanın nicelleşmesi demektir. Artık bir meta değeri taşıyan zaman, kapitalizmle başlayan toplumsal gündelik hayattaki dönüşüm sürecinin kilit taşı olarak karşımıza çıkar.

Giddens (1998) zamanın metalaşmasını “zamanın boşaltılması” olarak tanımlamakta ve bunu, mekanın boşaltılması için ön koşul olarak görmektedir. Zaman ve mekanın boşaltılması ile toplumsal etkinlikler “yer”e bağlı belirleyicilerinden bağımsızlaşmışlardır. (Giddens,1998) Mekanın “yer” ile ilişkisinin kalmaması ve içinde yaşanan her türlü toplumsal ilişkinin ve kültürel değerin nicelleşmesi, mekanı

soyut bir kategori haline getirmektedir. Harvey (1997, s.233), Postmodernliğin Durumu'nda, bu konuyla ilgili değinisinde Baudelaire'in formülünden bahsetmektedir:

“... mekansal yaratıların hedefi,” zamansal gerçekliği, içinde daha huzurlu hissedelim diye aydınlatmak değil, bu gerçektikten kurtulmaktır: zamanı zaman içinde bir zaman dilimi boyunca da olsa ilga etmek.”

Yaşanan hızlı gelişme, beraberinde daha gelişkin makinelerin yapılmasını ve giderek artan ticareti kolaylaştıracak hızlı ve ucuz taşımacılık yöntemlerinin bulunmasını da beraberinde getirmektedir. Yani kapitalizmin zaman anlayışı, dakikliğin getirdiği “hız” faktörünü de gündelik hayata dahil etmektedir. Buharlı makineyle başlayan bu süreç, ulaştırmanın yanında iletişim araçlarının da hızlı gelişimini doğurmaktadır. İnsan hareket özgürlüğüne kavuşmuş, ulaşılabilir yer kalmamıştır. 19.yy'ın ilerleyen yıllarında toplumsal yapılaşmayı temelinden etkileyen faktör olan ulaşım sisteminin (tramvaylar, trenler ve otomobil) kent morfolojisini nasıl dönüştürdüğüne dair Le Corbusier şunları söylemektedir (Robins, 1996):

“Yirminci yüzyıla kadar kasabalar, hep bir askeri savunma görüntüsü içinde konumlandırılmıştı. Bir kasabanın sınırı, açıkça düzenlenmiş duvarlar, kente giriş kapılarına uzanan ve buralardan merkeze inen sokaklarla kesinleştirilmişti. Dahası, ondokuzuncu yüzyıla kadar bir kasabaya dışarıdan girilirdi. Bugün şehrin giriş kapıları merkezde. Çünkü gerçek giriş kapıları tren istasyonlarıdır.”

Artık kamu mekanı giderek hareket bağımlı, hareketin bir türevi olmaktadır (Robins,1996). Bu durum ise kentsel yaşamın merkezine bir ikilemi oturtmaktadır. Lewis Mumford bu ikili durumu şöyle tarifler (Robins, 1996, s.72)

“İnsan yaşamı iki kutup arasında sallanır durur: hareket halinde olma ya da yerleşik olma.”

Görüldüğü gibi işlemsel araç ile keşif amaçlı araştırmanın vahim sonuçlar doğuracak şekilde birbirine karışması modern bilimi giderek bir tekno-bilim haline getirmektedir. Bugün, temelinde “düşünce deneyimi” yatan deneysel bilimlerin yerini, bilgiyi daha ileriye götürdüğü varsayılan araçsal ve sayısal yaklaşımlar almaktadır. Modern çağın telekomünikasyon araçlarının elektronik atmosferi içine sıkışmış küçük bir gezegen niteliğindeki dünya da “mekanın sonu” başlamıştır (Virilio, 2003). Özellikle yaşanan teknolojik gelişmelerle kazanılan “hız” zamansal mesafeleri ortadan kaldırdıkça mekan imgesi de genişlemektedir.

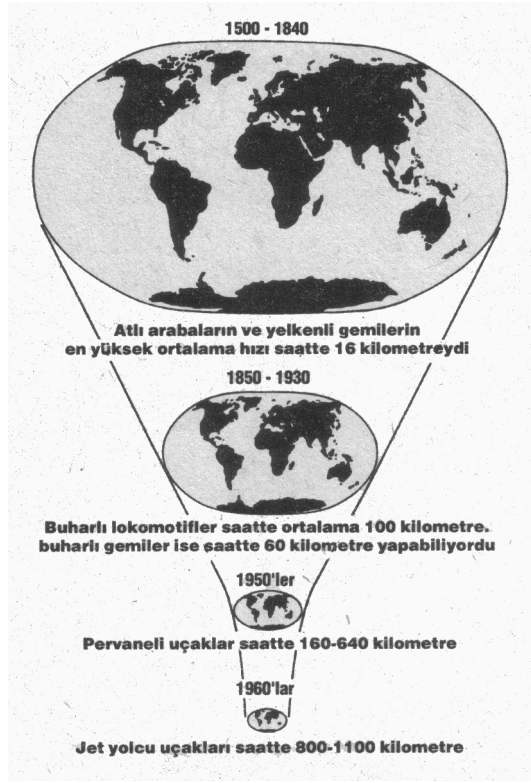
Yaşanan bu hız, hem dünya yüzeyini küçülterek hem de hareketli beden in edimlerini yararsız hale getirerek hareketlerin büyüklüğünü ve yer değiştirmeleri kısırlaştırmaktadır. Telekomünikasyon araçları da eylemin dolayım değerini elimizden almaktadır. Daha yüksek hıza ulaşılan her noktada bir eylemin değeri aynı şekilde ortadan kaldırılmaktadır.

Örneğin merdiven çıkan bir yetişkin ve çocuğu karşılaştırdığımızda bedensel özellikleri dolayısıyla yetişkin tarafından geçilecektir. Buna karşılık asansör bu farkı ortadan kaldıracak ve ikisi de aynı anda yukarıya çıkacaklardır. Yani herkes bir şekilde ölçsüzleşmektedir (Virilio, 2003.). Bu tür teknolojik hizmet araçlarının çoğalması nedeniyle beden, artık dünyanın ölçü birimi değildir.

İnsanları bireyselleştiren bu oluşumlar, aslında herkesi özgürleştirmesinden daha çok toplumsallaşmasını zorunlu kılmaktadır. Küreselleşme politikalarının en etkin uygulama alanı olan elektronik ve teknik gelişmeler, geleceğin toplumsal ve mekansal yapısı üzerinde önemli bir devrime işaret etmektedir. Mesafenin ölümü olarak tanımlanan bu gelişmeyi Harvey (1997), “mekanın zaman aracılığıyla ölümü” olarak nitелеmektedir. (Bkz. Şekil, 3.8)

Bu gelişmeler doğrultusunda tarih de yerel zamanla birlikte kendi somut tabanını kaybetmiştir. Bugün hızlanan şey artık tarih değil gerçeğin kendisidir (Virilio, 2003). Yeni yeni önem kazanan dünyasal zamanın anındalığı mesafelerin gerçekliğini ortadan kaldırmaktadır. Artık coğrafi aralıkların gerçekliği ortadan kalkmaktadır. Böylece

Augé' nin "antropolojik yer" in bir özelliği olarak gösterdiği tarihsellik özelliği aşınmaktadır.

Şekil 3.8 Ulaşım alanında "mekanı zaman aracılığıyla ortadan kaldıran" gelişmeler sonucunda küçülen dünya haritası (Harvay' den, 1997).

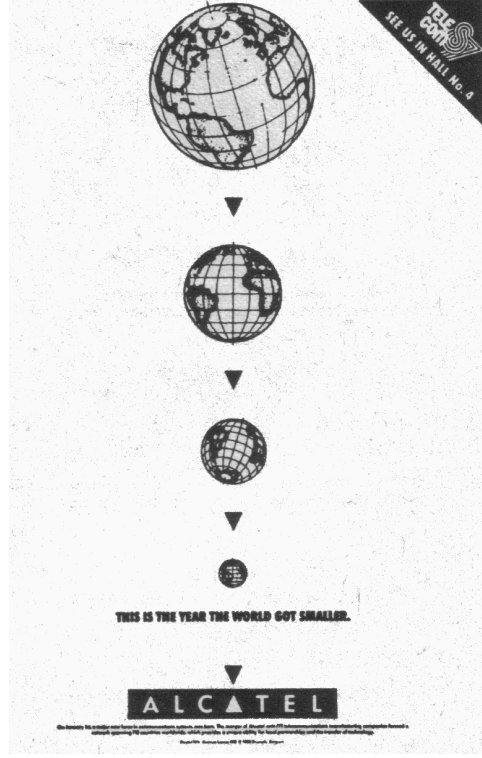
Şimdilerdeyse kent, yalnızca uluslar arası ulaşım sistemlerine değil dramatik bir şekilde bilgi ve iletişim ağlarına da entegre olmaktadır. Artık mekanların belirli sınırları, bilgi akışına izin verecek yarı geçirgen zarlara dönüşmektedir (Robins,1996). Mekan, görünürde olup bitenden öte uzaktaki ilişkilerin etkisiyle biçimlenebilen bir şeydir. Bu durum Harvey (1997) tarafından "zaman-mekan sıkışması" olarak tanımlanmaktadır. Sıkışma terimini kullanma sebebi olarak da; yaşanan teknolojik devrimin hayatın hızını büyük ölçüde arttırmasını ve bununla beraber mekansal

sınırların ortadan kalkmasını gösterir. Harvey (1997, s.270) bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“...mekan telekomünikasyonun yarattığı bir “küresel köy”e ve ekonomik ve ekolojik karşılıklı bağımlılıklardan örülmüş bir “uzay gemisi dünya”ya doğru küçüldükçe ve zaman ufku sonunda içinde bulunduğumuz andan başka bir şey kalmamacasına kısaldıkça (şizofrenin dünyası), mekansal ve zamansal dünyalarımızın sıkışması duygusunun hakimiyetiyle başa çıkma zorunluluğu ile karşı karşıya kalırız.”

Harvey, zaman mekan sıkışmasının 5 etkisine işaret etmektedir (Yırtıcı, 2003, s.43): kısa ömürlülük, elden çıkarılabilirlik, geçicilik, gösterge ve imajlar, simulakrumlar. Artık her türlü etkinlik, toplumsal olay ve kurum, sonsuz uzunluktaki zaman ve mekan boyunca yeniden yerleştirilebilir, sisteme istenildiği gibi takılıp çıkarılabilir hale gelmektedir. Yırtıcı (2005), Harvey ve Giddens’in bu saptaması üzerinden mekanı, “çeşitli olay ve nesnelere sunulduğu bir servis”e benzetmektedir.

Üretimde mekanik paradigmadan elektronik paradigmaya geçiş ya da bilgisayar, faks gibi araçlarla iletişim ağının güçlenmesi hayat faaliyeti üzerinde bir takım paradoksların oluşmasına neden olmaktadır. Örneğin insanın iletişim mekanını tüm dünyaya yayılacak kadar büyürken fiziksel mekanının küçüldüğü görülmektedir (Bkz. Şekil 3.9). Uzak yerler yakınlaşırken aslında yakın yerler de uzaklaşmaktadır. İnsanlar yakınlarındaki değil, iletişim ağı ile ulaşabilecekleri ilişkilerle hayatlarını biçimlendirmeye, dolayısıyla mekanın yarattığı farktan hızla uzaklaşmaya doğru gitmektedirler.

Şekil 3.9 Alcatel' in 1987 tarihli bir reklamı küçülen dünya imgesini popüler biçimde vurguluyor (Harvey' den , 1997).

İletişim teknolojisinin mekanı sıkıştırması aynı zamanda “yer” kavramının da bulanıklaşmasına sebep olmaktadır. Modern zamanların bu uluslar arası dilinin sonucunda oluşan “herhangi bir yer”¹ sözcükleriyle temsil edilebilecek çevreyi eleştiren modern sonrası yaklaşımlar, ona alternatif olarak “bir yer” olgusunu değil, “her yer”in eş zamanlı yaşandığı çevreleri ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bugün karşımıza çıkan şey “mekansal farklılık” tan ziyade “mekansal aynılık” tır.

Bu durum bir bakıma kapitalizmin gündelik hayata dahil ettiği yeni mekan tipolojilerinde de görülmektedir. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenecek olan bu mekanlar kentin yeni ölçeğini oluşturmaktadırlar. Çünkü her “yer” in eş zamanlı yaşanması beraberinde “büyüklük” ü, yani yeni bir boyut anlayışını getirmektedir. Artık yapılar, parselden ada ölçeğine yayılmışlardır. Gündelik toplumsal yaşamın

¹ Bu kavrama Deleuze, yazarın Guattari ile birlikte hazırladığı “Kapitalizm ve Şizofreni” kitabında değinmektedir.

zamansal-mekansal organizasyonu ile ilgili bu büyük alanlar, kendi içinde yer alanlar için hem ahlaki hem de rasyonel içeriğinden soyulma eğilimi gösterirler. Kapitalist ekonominin değişim gücü, mekansal bir hareketlilik ve değişimi de beraberinde getirmektedir. Modernleşmenin ve kapitalizmin dinamikleri sürekli olarak insan yaşam ortamlarını yeniden tarif etmektedir.

Harvey'e (1997) göre, "her şeyin bir zamanı ve mekânı olduğu" yolundaki sağduyuya dayalı anlayış, mekânlara ve zamanlara toplumsal anlamlar vererek toplumsal düzeni taklit eden bir dizi reçeteye dönüşmektedir. Yaratılan yeni mekanlarda ilişkilerin tarifesi belirleyen yazılı metin "matbaanın icadı sözcüğü mekana yerleştirdi" sözünü tümüyle doğrulamaktadır. Dolayısıyla yazı kesin bir mekanlaştırmadır. Bourdieu'ye göre (Harvey, 1997, s.232): "Yazı pratik ve söylemi zamanın akışından koparır alır". Her gösterim, deneyimin akışını durdurur ve böylelikle göstermeye çalıştığını çarpıtır.

Mekan ve zamanın sembolik düzenlenmeleri deneyim için bir çerçeve sağlar: toplumda kim ya da ne olduğumuzu bu çerçeve aracılığıyla öğreniriz. "Kolektif ritimlere tabi olmanın bu kadar güçlü bir biçimde talep edilmesinin nedeni", der Bourdieu (1977, s.163) "zamansal biçimlerin ya da mekansal yapıların yalnızca grubun dünyayı temsil biçimini değil, kendisini bu temsile göre düzenleyen grubun kendisini de yapılandırır."

Giddens'a (2000) göre kapitalist kentleşme, yalnızca kentin kırsal toplumsal yaşam sahasına yayılması değildir: o, yeni bir toplumsal bütünlük tipi olan kapitalizmin yol açtığı yapısal dönüşümlerle iç içe geçmiştir. Kapitalist kentleşmenin 'her günkü yaşam'ındaki büyük etkinlik alanları ahlaki anlamdan yoksundurlar; alışkanlık ya da 'bunaltıcı ekonomik zorunluluklar' türünden sorunlar haline gelirler. Giddens (2000, s.44)bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

"Etkileşimin alanda genişlemesi ile 'zaman'da daralması arasındaki ilişkilerin değişken doğası, açıkça çağdaş toplumsal dünyanın gelişmesinde oldukça öne çıkan 'zamansal-alansal yakınlaşma' nın esas kısmını oluşturur. Toplumsal etkileşimin modern çağdaki küresel doğası, bir-yerde-bulunuşluktaki mesafeleri azaltan yeni araçların icadıyla el ele gitmiştir. Telefon ve televizyon-

video teknikleri, kuşkusuz bireylerin sıradan ‘yüz-yüze’ karşılaşmalara özgü etkileşime tamamen katılmalarını sağlamazlar, ancak zaman ilişkisinin belirsiz çeşitlilikte uzak alanlarda doğrudan kurulmasını mümkün kılarlar.”

Yani bir önceki yüzyıla damgasını vuran sanayileşme ve uluslaşma hareketleri sonucunda oluşan devlet yapıları ve sistemini oluşturan toplumlar, elektronik dünyanın sınırsızlığı içinde kaybolmaktadırlar. Urry (1999), modern toplumlardaki çeşitli süreçlerin insanları hem zamana doğru bir yönelim gösteren hem de zaman tarafından disipline edilen zamansal önelere dönüştürdüğünü söylemektedir. Geleceğin toplumsal ve mekansal yapısı üzerinde önemli bir devrime işaret eden, elektronik ve teknik gelişmeler yeni dünya insanını da tanımlamaktadır.

Örneğin üretimin devir hızını yükselten bu gelişimler, beraberinde tüketimin devir hızının da yükseltilmesini getirmektedir. Bu durumda insanların ürettikleri malların tüketicileri olarak önemlerinin farkına varılmış ve “tüketici birey” kavramı ortaya çıkmıştır. Kısır ve sınırlı gereksinimleri olan birey yerini, eylem ve yararlanma kapasitesi bakımından zengin ihtiyaçları olan yeni çeşit bireylere bırakmıştır.

Tüketim artık çağdaş toplumu anlamada temel olgulardan biri haline gelmektedir. Üretim süreçlerindeki örgütlenme biçimi, bulunduğu zaman ve mekandan bağımsız soyut bir karakter kazanması kaçınılmaz olarak tüketimin karakterini de etkilemektedir. Özellikle post-fordist üretim biçimi baz alınarak yaratılan tüketim, üretime paralel olarak, bulunduğu yer ve zamandan bağımsız, o yerin sosyal ve kültürel değerlerini taşıyan ya da daha önemlisi tüketim eyleminin bir ürünü haline getiren bir şekil almıştır (Vural, 2003).

Zaman mekan sıkışmasının yeni tüketim mekanları bağlamındaki anlamlarına bakarsak: Küresel sermayenin örgütlediği bu mekanlar, coğrafi sınırların yok olduğu dolayısıyla, aidiyet duygusu yerine bir yere ait olmama/her yere ait olma duygusu veren, bağlamından kopuk, kendi mekanını kurgulayan, kısaca küresel olan ortamlardır (Bkz. Şekil, 3.10).

Şekil 3.10 ABD'den sermayenin yeni alansal ilişkilerini gösteren bir yerleşim (Yırtıcı'dan, 2005)

Kapitalist örgütlenme mekanı, kendi karlılığını arttıracak bir araç olarak görmekte ve mekanın her türlü değerini nicelleştirerek onu nesnelleştirmektedir. Kapitalizmin etkisiyle ortaya çıkan maddi dünya üretimindeki artış, toplumsal hayatın gündelik görünümünü de etkilemiştir. Bu değişim sadece gündelik ilişkilerde değil, onun mekansal biçimlenişinde de kendini göstermektedir.

Kapitalizm, alanını genişlettikçe –küreselleşmeye doğru- kurduğu sistemi yönlendirebilmek için farklılıkları yok etme yoluna gider; tek tipleşme ve müdahale kolaylığı. Böylece, Kapitalizm kendi mekan ve zaman anlayışını her coğrafyada tekrarlar, o coğrafyayı kendi istekleri doğrultusunda, soyut bir mekan ve zaman anlayışı çerçevesinde yeniden kurar. Bireyin kendisinin ve yaşam çevresindeki her şeyin tek tipleştirilmesi, hayatını mekanik bir düzeneğe dönüştürmektedir. Bir yere ait olma duygusu yok edilmiş, herkes ve her şey yer değiştirebilir olmuştur. Elektronik bilgi, iletişim ve ulaşım ağları toplumsal süreç içinde daha merkezi hale geldikçe, “gerçeklik”

de yerini “hiper-gerçeklik” e bırakmakta yani, “yer” in insan değerleriyle kuşatılma ve bunun mekan olarak yorumlanma olasılığı uçup gitmektedir (Robins, 1996).

Küreselleşme, yerkürenin doğal boyutlarını parçalamakla yetinmemekte, toprağa bağlı olan eski bölgelerin, eski ülkelerin ve eski ulusların yerel zamanlarının kurduğu uzun vadeli zaman dilimlerinin önemini de ortadan kaldırmaktadır. Geçmiş, şimdi, gelecek şeklindeki eskiye ait üçlü süre sınıflandırmasının yerine bugün tele varoluşun anındalığı geçmektedir (Virilio, 2003). Böylece artık ortaya çıkarılan şey mekan değil yeni dünya zamanıdır.

Küreselleşmenin iki tamamlayıcı görünümü: bir yandan, haberleşmenin ve ulaşımın zamansal sıkışması nedeniyle mesafelerin aşırı ölçüde kısılması; diğer yandan, tele-gözetimin giderek yaygınlaşmakta olmasıdır. Geçmişin iletişim araçlarının yerel hızının yerini telekomünikasyonun küresel hızının almasıyla birlikte hareketsizliğe, hareketin kısırlaştırılmasına doğru gidilmektedir. Böylece merkezi her yerde, çevresi ise hiçbir yerde olan dünya, “meta kenti” nin bir semti haline gelmektedir.

Bu durumda kamusal imajın egemen olduğu meta-kent çağının eşiğinde olduğumuz şu dönemde eskinin kamusal alanından geriye ne kaldığı sorusu gündeme gelmektedir.

4. YENİ MEKAN TİPOLOJİSİ OLARAK “YER-OLMAYAN”IN ÜRETİMİ

4.1. Tanım

Bugün gündelik hayat yeni görüntüsünü tüketim ilişkileri çerçevesinde kurmaktadır. Modern dünyada her türlü mekansal yapılanma ekonomik rasyonalitenin bir önceki bölümde anlatılan belirleyici etkisi altındadır. “Yer” kavramı da bu değişimden etkilenir. Kendine özgü farklılıklarla tanımlanan “yer” ler, bugün sadece kendi yakın çevreleriyle değil, uzaktaki ekonomik ve toplumsal dinamiklerin de etkisi altında kalan düğüm noktalarına dönüşmektedirler.

Mekanın kapitalist ekonominin gereklilikleri doğrultusunda dönüşerek niceliksel değerlerinin ön plana çıkması, bulunduğu yer ve coğrafyayla bağlarının gevşemesi, çoğunlukla “orada bulunma”nın değil uzaktaki ilişki ve durumların belirleyici olmaya başlaması, modern zamanlara özgü bir mekan olgusu olarak kendisini göstermektedir. Mekanın bu şekilde deneyimlenmesi, gündelik yaşamın her alanında görülen sosyal ve fiziksel çevrenin çözülmesiyle kendini göstermektedir.

Yukarıdaki ilişkiler ağının doğal bir sonucu olarak, modernizmin görece olarak istikrarlı estetiği yerini, post-fordizmin, farklılığı, gelip geçiciliği, gösteriyi, modayı ve kültürel biçimlerin metalaşmasını yücelten postmodern estetiğin yaygınlaşmasına, istikrarsızlığına bırakmaktadır (Harvey, 1997). Bu durum kent üzerinden açıklanacak olursa:

İlk modernistler için mimari, bir kent görüntüsü yaratma aracıken günümüzde kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin şekillendirdiği ve tek tipleştirdiği –mimarlığın aracı olan- mekan, kimlikle olan bağlarını koparmakta ve farklılık oluşturmamaktadır. Post-modernistler için kent artık diğer iletişim alanlarının içinden geçerek var olmaktadır. Yani kentler giderek daha eşit bir duruma geldikçe ve kentsel kimlik giderek zayıfladıkça farklılığı yaratmak reklam ve pazarlama araçlarının kullanılmasından geçmeye başlamaktadır. Kapitalist toplumların ve kentlerin tarihsel gelişimini Robert Stack şöyle anlatmaktadır (Robins, 1996):

“Mekan genellikle tek bir konumda bulunan, bir dizi eşsiz nitelikler olarak düşünülür. Bu, özellikle mekanın “ticarileşmesinden” önce böyledir. Dolayısıyla, bir mekan “pazara girdiğinde” ulaşılabilir ve şu ya da bu tip hizmeti sunan, kendi tarzında göze batan özellikleri taşıyan bir yer olarak kendi reklamını yapmalıdır. Mekanlar “tüketildikçe”, o ilk baştaki eşsizliklerini yitirirler, ticarileşmek onları diğer yerlerden farksız göstermeye başlar. Bu noktada diğer o tarz toplu üretilmiş ürünler gibi, kendilerini diğer mekanlardan ayırmak, farklılaştırmak zorundadırlar.”

Giderek eşit duruma gelen kentlerde kentsel kimlik de giderek zayıflamakta, farklılık masalları uyduracak reklam ve pazarlama ajanslarını kullanmak zorunlu hale gelmektedir. Artık kentler özelliği ve kimliği, ürün çeşitlemesiyle kazanmaktadır. Kültür ve gelenek pazarlama ve reklam söylemleriyle desteklenmektedir.

Mekansal süreksizliğin yapısı sermaye tarafından belirlenmekte; sermaye, mekanın bu özelliğini kullanarak, kendi karlılığını arttıracak düzenlemeler ve tanımlamalar yapmaktadır. Modern kent ise bu düzenlemelerin nesnesini oluşturur. Bu durum kapitalist ekonominin dayatmalarıyla gündelik hayata dahil olan yeni mekan tipolojilerinde kendini daha iyi okutur. Bunlar Marc Auge tarafından süpermodernitenin “yer-olmayan” ları olarak tanımlanır. Bu yeni mekan tipolojisini gerçekleyen düzeni Augé (1997, s.86) şöyle tarif etmektedir:

“Klinikte dünyaya gelinen ve hastanede ölünen, geçiş noktaları ve geçici uğraşların (otel zincirleri, eğlence mekanları...) ya gösterişli ya da insani olmayan kipsellikler halinde çoğaldıkları, aynı yaşanan mekanlar da olabilen ulaşım araçlarının girift bir şebeke halinde geliştikleri, geniş alanlara, bankamatiklere ve kredi kartlarına alışkın kişinin “dilsiz” tecimin jestleriyle yeniden tanıştığı bir dünya.”

Yalnızca , geçişe, geçiciliğe ve anlık olana vaat edilmiş bu dünya, yeni bir mekan kurgusu önermektedir: Yer-olmayan.

Kapitalist üretim biçimleriyle nicelleşen mekan; “büyüklük” , “hız” , “verimlilik” , “miktar” üzerinden tanımlanan niceliksel değerler ile ifade edilmektedir artık

(Yırtıcı,2003). Salt maddesel değerler ve maddesel ölçülerle ifade edilme bağlamında düşünülürse; “yer-olmayan” kapitalist üretimle doğrudan bağlantılıdır. Yer- olmayan, Augé’ye (1997, s.87) göre yeni dünyanın bu ölçü birimleriyle ifade edilme özelliğini aynen yansıtmaktadır:

“Yer-olmayanlar, dönemin ölçüsüdürler; ya da nicelleşebilen ve yüzölçümü, hacim ve mesafe arasında yapılacak birkaç dönüştürme pahasına, hava, demir ve kara yollarını ve “taşıt araçları” denilen devingen mekanları (uçaklar, trenler, arabalar), havalimanlarını, uzay uçuşları için hazırlanmış istasyonları, büyük otel zincirlerini, eğlence parklarını ve nihayet dağıtımın büyük yüzeylerini (büyük ölçekli alış-veriş mekanları), bireyi çoğu kez yalnızca kendi kendinin başka bir imgesiyle ilişkiye sokacak kadar garip bir iletişimin ereklere uğruna dünya dışı uzayı seferber eden kablolu ya da kablosuz şebekelerin karmaşık yumağını toplamak suretiyle ölçülen ölçüsüdürler.”

“Yer-olmayan”ın özellikleri, ilk bölümde yapılan “yer” tanımının asimetriği olarak tanımlanabilir: Eğer “yer”, kimlikleyici, ilişkisel ve tarihsel olarak tanımlanabiliyorsa, kimlikleyici olarak da, ilişkisel olarak da, tarihsel olarak da tanımlanamayan da “yer-olmayan”dır (Augé, 1997).

Toplumsal ilişkilerin; yüz-yüze, organik bir şekilde geliştiği “yer”lerin tersine, bireyin “yer-olmayan” içindeki çevresiyle bağını kuran şey, yazılı sözcüklerden hatta metinlerden geçmektedir. İmgeler yaratan sözcüklerle donatılmış bu mekanlar insan-insan ilişkisini insan ve üretilen meta olarak değiştirmektedir. Bu da insanın kendine ve çevresine olan yabancılaşmasını doğurmaktadır. Artık, (ikinci bölümde bahsedildiği gibi) Hegel’in, bireyin toplumsallaşması için kaçınılmaz gördüğü yabancılaşma anlam değiştirerek, Marx’ın kendi kendine yabancılaşan insanını tanımlamaktadır (Haçerlioğlu, 1999, s. 448):

“Toplumsal yasaların bilincine varmadan toplumsal gelişmeyi bilinçle ve insanca yönetmek imkansızdır. Bu bilgisizliğin sonucu olarak insan, tarihsel süreçte hep kendisine yabancı, eş deyişle “insansal olmayan ürünler” ortaya koymuştur. (devlet, tanrı, yasalar ideoloji...). Bundan ötürü insan yarattığı

özdeksel ve tinsel dünyasını durmadan zenginleştirdiği halde bizzat kendisini özdeksel ve tinsel olarak durmadan yoksullaştırmıştır. Bunun sonucu olarak da insan bizzat kendi kendisine yabancılaşmış ve “*insan olmayan*” a dönüşmüştür.”

“Yer-olmayan” ın tanımını bu alıntı çerçevesinde düşünmek olanaklı gözükmemektedir. “Yer-olmayan”lar içinde kimlik de eriyip gitmektedir. Orada, size yüklenen müşteri ya da yolcu gibi yine orada bulunan herkesçe kabul görmüş ortak kimliklerle bulunmaktadır. Kimliği yaratan farklılıklar yer-olmayan tarafından nötralize edilmektedir.

Yer-olmayan, muhtemelen gösteri ögesine, yani çoğu kez çağrıştırmacı metinlere dönüştürülmüş olan tarihe de yer vermez. Orada şimdiki anın ivediliği ve güncelliği sürmektedir (Augé, 1997). Yer-olmayan eskimez, anı biriktirmez ve onunla ilişki kurulamaz. Orada tarifeli ilişkiler geçerli olmaktadır. (süpermarket, havaalanı, tatil köyü...)

Giddens (2000), modern dünyadaki yapıları, zamanda-mekanda yalnızca toplumsal sistemlerin üretim ve yeniden üretimiyle tekrar tekrar ilişkili anlar (moments) olarak varolan, yalnızca ‘fiili’ (virtual) bir varoluşa sahip şeyler olarak nitelendirmektedir. Savunusunu yaptığı zaman-mekan uzaklaşmasının nitelikleri ve bu tanım, Augé’ nin yer-olmayan tanımıyla örtüşmektedir.

Yer-olmayan olarak tanımlanan mekanların açıklanan özellikleri bazı niteliklerinin de nedenini gözler önüne serer. Örneğin bu mekanlar büyük, steril, dış ortamın her türlü tanımsız ve olumsuz etkisinden –suçtan, mevsimsel etkilerden- soyutlanmıştır (Bkz. Şekil 4.1). Dış dünya ile aralarındaki mekansal sınırlarını kalınlaştırmışlardır.

Yer-olmayanın en önemli göstergelerinden biri olan *büyüklik* kavramı, kendi dışını kurmayı da beraberinde getirir. Rem Koolhaas “büyüklik” kavramına dair yorumlarında şuna değinmektedir (Kolhaas, 2005, s.51):

“Büyüklik durumunda çekirdek ile zarf arasındaki mesafe, cephenin artık içeride olup biteni yansıtamayacağı noktaya varmıştır. Hümanist dürüstlük umudu sönmüştür: İç ve Dış mimarlıklar farklı projeler haline gelirler... büyüklik, kenti bir kesinlikler toplamından bir sırlar yığına dönüştürür.”

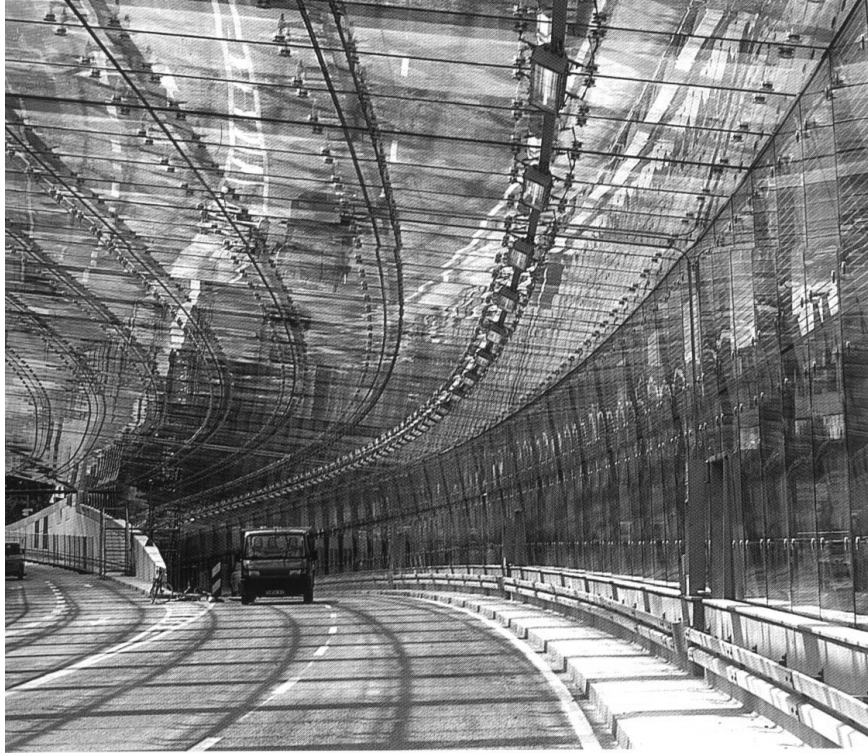
Büyüklikle birlikte cepheler kütle yüzlerine dönüşmektedir. Bu da doğrudan bir çeper örgüsü anlamına gelir. Artık binalar kendilerine ait “dış” larını kurgulamakta ve dolayısıyla bir çeper kazanmaktadırlar. Yer-olmayan, mevcut sistemde, kendi içinde bitmiş, sonlu, onu tamamlayan, kendine yeterli olmasını sağlayan ve kusursuzlaştırılmış sınırlarla kuşatılmış bir alan olarak kendini yaratır.

Şekil 4.1 Carrefour İçerenköy. Yeni mekan örgütlenmesi, çevreyle kendi arasında bir tampon bölge oluşturarak çeperlerini kalınlaştırır. Burada otopark bu amaç için araç haline gelmektedir. (Yırtıcı’dan, 2005)

Mekan deneyimini, mekanın simgesel bir boyutu olarak nitelendiren Cassirer (1997), mekanın simgesel özelliklerinin de kişisel olduğunu ve deneyimle ilişkili olduğunu vurgular. Bu tanıma dayanarak, eylem alanının kaçınılmayacak bir şekilde belirginleştirilmiş olduğu yer-olmayan içinde, bireyin kişisel deneyiminin yok olacağı

söylenbilir. Çünkü “yer-olmayan”da, “yer” duygusunun oluşumunu sağlayacak referanslar, kültürel katmanlar ve anılar bulunmamaktadır (Şekil 4.2).

Şekil 4.2 Patuel Tüneli. Tünel zaten hız yüzünden bir “yer-olmayan” olarak tanımlanan otoyol için gece karanlığında içinden görüntülerin aktığı yapay bir ortam yaratır ve otoyolu dış ortamdandır. (XXI’den, 22)

Yer-olmayan, zamanı, birbirine denk, birbirleriyle yer değiştirebilen ve sürekli tekerrür eden günlerden oluşan bir silsileye dönüştürmektedir. Birbirine denk hale gelmiş işler, birbirleriyle yer değiştirebilir yollar ve tersine çevrilebilen yönler arasında birey etkisizdir ve “yer” anlamını yitirir; içi boşalır. Yer-olmayan içinde işleyen sistem öyle kemikleşmiştir ki rastlantıyı barındırmaz.

Ayrıca “yer-olmayan” iki anlamda zamana ilişkin deneyim olanağı vermemektedir. Birincisi, dış ortamdandır kendini soyutladığı için gün içindeki zaman dilimlerinin -sabah, öğle, akşam- etkilerinden bile arındırılmıştır. Orada her an birbirine denktir. “Yer-

olmayan”, kendi bünyesinde vuku bulan değişimleri de okumaya olanak vermez. O her an güncellenmiş olmak durumundadır; tarihselleşemez. İşlev göremeyecek hale geldiğinde tümel olarak yenilenir. Değişip dönüşmez; her an yeni olmak durumundadır.

4.2. “Yer-Olmayan” ın Özellikleri

4.2.1. Metnin “şey”leşmesi ve tarifli ilişkiler alanı

Kişinin yok-mekandaki varlığı tarifeli ve tanımlı bir güzergah içindedir (Tanyeli, 1996). Üstmodernliğin gerçek “yer-olmayan”ları, kendilerini ikon, buyruk ya da metinlerle tanımlamaktadırlar. Duruma göre öğütleyici (“sağ şeridi izleyin”),yasaklayıcı (“sigara içmek yasaktır”) ya da bilgilendirici (... bölgesine giriyorsunuz) tarzda dile gelen buyruk, burada, gündelik işlevsellik ile yitirilmiş söylence arasında bir boşluk kazmaz: imgeyi yaratır, söylenceyi üretir ve aynı anda da onu çalıştırır. Augé (1997, s.104) bu konuyu şöyle örnelemektedir:

“Bireyler, tabelalar, ekranlar, afişler tarafından taşınan mesajların arkasından, mevcudiyeti müphem bir şekilde fark edilen ya da kendini açıkça olumlayan (“Bu yol İl İdaresi tarafından yaptırılmaktadır.”) “tüzel” kişiler ya da kurumlardan (havalimanları, uçak şirketleri, belediyeler...) başkaca sözceleyeni bulunmayan metinler aracılığıyla, etkileşim içinde olmakla yükümlüdürler.”

Modern toplumlardaki çeşitli süreçler insanları hem zamana doğru bir yönelim gösteren hem de zaman tarafından disipline edilen zamansal öznelere dönüştürmektedir (Urry, 1999). Zamanın mekandaki denetim aracı metindir.

Yazma, sözlü geleneklerin günlük toplumsal pratikler içinde sürdürülmesinden bağımsız ‘nesnelleşmiş’ bir varoluşa sahip metinleri ortaya çıkarır. (Giddens, 2000) Bunun en açık göstergesi ise “tabela” dır (Bkz. Şekil 4.3). Tabela, kurgulanmış bir iletişim ağına işaret etmektedir. Diyalog ve rastlantı, gündelik hayattan aforoz edilir.

Şekil 4.3 Gündelik hayatımızda sürekli karşılaştığımız kentin kendi üst dilini kuran yegane araç: tabela. (XXI Dergisi, 22)

Mekanın metin tarafından istilasına ilişkin bir başka örnek; müşterinin sessiz bir şekilde dolaştığı, fiyat etiketlerine baktığı, tartı sonucuyla birlikte fiyatı da bildiren bir makinede sebzelerini tarttığı, sonra aynı şekilde sessiz bir kasiyere kredi kartını uzattığı, kasiyerin de kredi kartını kontrol etmeden önce alınan her malı kod belirleyici bir makineden geçirdiği hipermarketlerdir (Bkz. Şekil 4.1). Daha doğrudan ama çok daha sessiz bir diyalog...

Kapitalizmle birlikte dehumanize edilen üretim süreci, işgücünün herhangi bir karar verme ve düşünme yetisi olmaması, karar verme ve planlama mekanizmasının merkezileştirilmesi, üretim süreçlerinin her anının planlanması, üretim aşamasının merkezi yönetimce planlanması ve işçilere planın direktifler şeklinde iletilmesi, gündelik hayattaki görüntüsünü yer-olmayanlar üzerinden vermektedir. Havaalanı, otogar, süpermarket gibi “yer-olmayan” örneklerindeki işleyiş bunun en iyi kanıtıdır.

“Yer-olmayan”da kullanım, deneyim ve hafızaya dayanmamaktadır. Bu durum, bir “yer” örneği olan Kapalıçarşı ya da bir pasaj ile karşılaştırıldığında daha net görülmektedir (Şekil 4.4). Bu mekanlar, insan ihtiyaçları ile belirli bir toplumsal örgütlenme sonucunda üretilen ve tüketilen nesnelerin bulunduğu mekansal bir organizasyondur (Yırtıcı, 2002). Hipermarketin kendisi ise modern kapitalist toplumun hipergerçekliği içinde üretilen, hipergerçekliğin cisimleştiği bir mekansal organizasyondur (Yırtıcı, 2005).

Şekil 4.4 Bir pasaj örneği. İlişkilerin sözleşmelere dayanmadığı, raslantıyı barındıran bir ortam. (XXI'den, 25)

Kullanıma yönelik deneyim ve hafızanın yerini metinsel bir mekan tarafından belirlenen bir montaj hattı almaktadır. Sadece kullanım şekli değil insani ilişkiler de önceden belirlenmiştir ve bu dizgeler etrafında gerçekleşmektedir.

İletişimin gelişmesi ve sınır tanımaz hale gelmesi mekanın içindeki beden hassasiyetinin yitirilmesine neden olmaktadır. Dünyayı uyuşturucu biçimde deneyimler

hale gelen birey, parçalı ve süreksiz kent coğrafyası içine yerleştirilmiş hedeflere doğru pasif biçimde hareket eder hale gelir (Sennett, 2001). Havaalanı, otogar, süpermarket, otoban (Şekil 4.5) gibi mekanlardaki kurgulanmış ve paket hale getirilmiş iletişim dizgesi gibi... Birey yeni kamusal alanda sistemin kurallarına göre oynamaktadır.

Şekil 4.5 Münih Havaalanı. Bütün ilişki dijital göstergelerle kurgulanmıştır. (www.sony.com.tr'den)

Yer-olmayanlarla ilişki bir sözleşmeye dayalıdır (Augé, 1997). Bütün ilişkiler önceden belirlenerek tariflenmiş bir mukaveleden ibarettir. Bu durum tatil köyü üzerinden örneklenebilir. Tanyeli (2004), tatil köyünü “toplumsal ilişkiler değil, karşılıklı ve sözleşmeli görevler yeri” olarak tanımlamaktadır. Tatil köyünde bir günlük program yemek saatlerine kadar tarifeli hale getirilmektedir. Tatil köyü dışında gerçekleştirilecek aktiviteler dahi paket programlar (“... Turu, saat:10.00’da kalkış, saat:13.00’de yemek (balık)...) halinde müşteriye sunulmaktadır.

İlişki olarak tanımlanan, anlam değişikliğine uğramış ve göreve dönüşmüştür. Yazılar ve metinler aracılığı ile yönlendirilen kişi belirlenen sistemin içinde yerini alır. Bu mekanlarda insan yapan değil dahil olan haline gelmektedir.

4.2.2. “Yer-olmayan”ın kimlik ve tarihsellik çıkmazı

Yaşanan teknolojik gelişmeler mekan duygusunu aşındırmakta ve bunun sonucunda kimlik duygusu da göz ardı edilmektedir. Artık kimlik ile mekan arasındaki bağlar zedelenmiştir. Bu durum “yer-olmayan” içinde açıkça kendini okutmaktadır.

Kimliği oluşturan, insan ve “yer” arasındaki sürtünme, “yer-olmayan” içinde ortadan kalkmıştır. Artık ortamla ilişki üçüncül araçlar (tabela, yön göstergeleri...) aracılığıyla kurulmaktadır. İlişkinin sadece yazılı metne dönüştüğü “yer-olmayan” lar içinde, ortamla ilişkisini “iyi yolculuklar”, “güveniniz için teşekkürler” gibi sistematikleşmiş cümleler ve yön gösteren tabelalar üzerinden kuran birey, “ortalama insan” olarak tanımlanmaktadır. “Yer-olmayan”, yolcuların, müşterilerin ya da tatil günü sürücülerinin paylaşılmış kimliğini yaratmaktadır. Auge (1997, s.109) bu konuda şunları söyler:

“Kişisel kimliğini bildirir bildirmez, bir sonraki uçuşun yolcusu, bagajlarının ve gündeliğin ağırlığından kurtulmuş olarak, uzamın içine dalar ve bunu, belki de daha ucuza satın almaktan çok, o an içinde bulunduğu serbestliğin gerçekliğini, hareket anındaki yolcu olmanın yadsınamaz niteliğini duyumsamak için yapar.”

Tıpkı bir öteki gibi “yer-olmayan”ın kullanıcısı, “yer-olmayan” ile sözleşmeye dayalı bir ilişki içindedir. Bu sözleşme, yeri geldiğinde kullanıcıya hatırlatılmaktadır. Satın aldığı bilet, ödeme gişesinde göstermek zorunda olduğu kart hatta süpermarketin reyonları arasında itelediği araba bile o sözleşmenin az ya da çok güçlü işaretlerini oluşturmaktadır (Auge,1997).

Sözleşme her zaman ona katılanın kişisel kimliğiyle ilişkidir. Yer-olmayanın kullanıcısı, belli bir yöntemle her zaman için masumiyetini kanıtlamakla yükümlü tutulmaktadır (Auge, 1997). Masumiyeti kanıtlanan birey artık, yolcu, müşteri, sürücü olarak yaptığı şeyden ibarettir.

Kişi yer-olmayan içinde bir diğerdinden farklılaşmamaktadır. O da herkes gibi ya yolcu ya müşteri ya da sürücü olarak orada vardır. Sözleşmeli ilişkiler ağı “aynılaşma”yı da beraberinde getirmektedir. Kişi, ötekilerle birlikte aynı belirleyiciye boyun eğmekte, aynı mesajları kaydetmekte, aynı taleplere yanıt vermektedir. Yer-olmayanın uzamı ne özel kimlik ne de ilişki sadece yalnızlık ve benzetim yaratmaktadır. Sözleşmenin ve kimliğin kontrolü, çağdaş tüketimin uzamını yer-olmayanın imi altına yerleştirmektedir (Augé’ 1997).

“Yer-olmayanlar şimdiki zamanın içinde yaşanır”. Bu, mesafelerin, bugün uzun mesafe uçuşlarında ve uçağın kat ettiği yolun dakika dakika kaydedildiği bir ekran üzerinde maddeleşen şimdiki zamandır. Kapitalizmin, kitlesel üretim, kitlesel tüketim, homojenleştirme, işlevselleştirme, kültürel ve politik anlamda içeriksizleştirme ve gündelik hayatı bu yönde değiştirme özellikleri, yer-olmayanın zaman akışını belirlemektedir. Auge (1997, s.113), “yer-olmayan”ın zaman kavrayışını şöyle tanımlamaktadır:

“Her şey, sanki uzam zaman tarafından yeniden ele geçirilmiş gibi, sanki her bireysel tarih gerekçelerini, sözcüklerini ve imgelerini şimdiki zamana ait ve ardı arkası kesilmez bir tarihin tükenmez stokunun içinden devşiriyormuş gibi cereyan etmektedir.”

Kapitalizmin olağan, ticari, tüketilmeye yönelik, değişime açık olmaya zorlayan ve gücünü kitlesel ve gündelik oluşundan alan özü, “yer-olmayan”ı sürekli güncel kalmaya zorlamaktadır. “Yer-olmayan” olarak tanımlanan süpermarket veya havaalanı tarihselleşemez. Sistemin ona yüklediği ilişki düzleminde ancak eskiyebilir (Tanyeli, 1996). Bu nedenledir ki “yer-olmayanlar” asla içselleştirilemezler (Bkz. Şekil, 4.6a, Şekil 4.6b). Bu durum “yer-olmayan”nın, piyasa ekonomisinin değişen koşullarına uygun olarak sürekli dönüşmesine, gerektiğinde yıkılıp tekrar kurulmasına imkan tanır.

Şekil 4.6a, Şekil 4.6b; (solda) Bir mall örneği, Metrocity ve (sağda) tüketimin vazgeçilmez cazibe aracı vitrin. “yer-olmaya”ın en belirgin özelliği –sürekli yenilenmesi- vitrin üzerinden açıkça okunur (XXI’den, 24).

“Yer”le kurulan empatik ilişki “yer-olmayan” da çok daha maddi bir anlam kazanmıştır. Örneğin “bizim bakkal” tümcesi gibi “bizim süpermarket” tümcesi kullanılmaz artık. Çünkü süpermarkette içselleştirilebilecek bir alan bırakılmamıştır. Her şey tanımlıdır. Onu tercih sebebi sadece daha ucuz olması, daha iyi hizmet vermesi... gibi sebeplerden ötürüdür. Yani görelî konfor. Konforlu mekanlar üretilerek bireyin mekansal duyumsanımı azaltılmak istenmektedir. Sennett’ e (2001) göre konfor, uyarım miktarını azaltır ve uyarım yoğunluğunu gevşetir; bu da bir monotonluk tecrübesidir.

Artık ne tarihin ne kimliğin ne de toplumsal ilişkinin bir anlamı kalmıştır. “Yer” in değeri coğrafi olarak nötrale edilmiştir, anlamını yitirmiştir. Augé, tarihin, yok mekanda; ancak gösterinin bir parçası olarak var olabildiğini söyler (Tanyeli, 1996). Debord (1996, s.107), Gösteri Toplumu adlı kitabında şunları söyler:

“Gösteri, modern insanın çok fazla seyirci kalmasından ileri gelir. Boorstin, ortaya çıkardığı kurmaca “sahte-olaylar”daki çoğalmanın, insanların güncel toplumsal yaşamın yoğun gerçekliği içinde, olayları bizzat yaşayamamaları gibi basit bir olgudan kaynaklandığını anlamaz. Tarih, modern toplumun üzerine adeta bir hayalet gibi çöktüğü için, dondurulmuş şimdiki zamanın tehlike altındaki dengesini korumak amacıyla yaşamın bütün tüketim aşamalarında sahte tarihler inşa edilmiştir.”

Augé' ye (1997) göre eski “yer”ler; dizgelenmiş, sınıflandırılmış, “anı yerleri” katına yükseltilmiş olarak çevrelenerek özgül bir yer işgal etmektedirler. Özellikle turizm mimarlığı, son yıllarda bu duruma örnek teşkil edecek birçok ürün vermiştir (Şekil 4.7a, Şekil 4.7b). Yapı, bulunduğu ülkenin tarihsel imajını sözleşmeyle satılan hizmetin bir bileşeni haline getirmektedir. Çünkü tatile gelen turiste nerede olduğunu hatırlatacak tek şey o görüntüden ibarettir (Tanyeli, 2000, s.22).

Şekil 4.7a, Şekil 4.7b; (solda) Kremlin Palace Otel, (sağda) Topkapı Palace Otel. Gösterinin bir alanını oluşturan turizm günümüzde tarihi de kendine araç edinmiştir. (www.wowhotels.com'dan)

Bu yapılar yaşanan post-modern dönemin teatral yanının göstergeleridirler. Kentsel kamu yaşamı ve topluluğu için “kent yaşamının niteliği” kaygısı ve “kent paylaşılan etkinlikler için belli ölçüde kamusal damarlar yaratmalıdır” düşüncesiyle, bu tür mekanlar aracılığıyla görünüm ve tasarım araç olarak kullanılıp, sahte bir beraberlik duygusu ve kent yaşamına katılım yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu kent Kevin Robins'e (1996, s.65) göre:

“...kültürel düzensizlik ve üslupsal eklektizmin mekanların ortak özelliği olduğu ve tüketim ile boş zamanı yaşama özgürlüğünün “yaşam biçimi” olarak değerlendirildiği mesire yerleri, müzeler, konulu parklar, alışveriş merkezleri ve turistik yerlerden oluşan kenttir.”

Kültürün geleneksel anlamlarının kavramsızlaştırılıp, uyarılıp, yeniden kopyalanıp, sürekli olarak yenilenip yeniden biçimlendiği, Deleuze'un deyişiyle "herhangi-bir-yer", Aug 'ye göre "yok-yer" olan bu mekanlar; kimlik oluşturmayan, hiçbir tarih ve hatırayı barındırmayan bir bakıma "kamusallığı alınmış kamusal yer" lerdir.

5. YER-OLMAYAN İÇİNDEKİ YER

“Yer-olmayan” ın tanımı incelendiğinde, gündelik hayatımıza sistem tarafından yerleştirilmiş mekanlar görülmektedir. Gerçekleşen teknolojik devrim ve bireyi ön plana çıkaracak özgürleşme hareketleri, toplumsal denetim mekanizmalarının yapılarını bozguna uğratmamakta, aksine kuvvetler sisteminin daha hakim olduğu bir düzenek oluşmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte toplumsal kontrolün yerini bugün ortam kontrolü almaktadır (Virilio, 2003).

Bireyin mutlak anlamda özgürleşmesi içinde bulunduğu toplumu ayrıştıracağı ve otoritenin çözüleceği anlamına gelir ki bu da; dünya düzeni için sosyolojik bir kaos demektir. Düzenin dağılmasına engel olmak için siyasi ve kapital güçler yeni koalisyonlar kurmaktadır. Bu yeni güç birliği denetimin sürekliliğini kamusal alan üzerinden sağlamaktadır. Örneğin yeni sistemin ideolojisini anlatma ve toplumu yönlendirme araçları olan reklam panoları, ortamdaki her hareketimizi kaydeden video-kameralar, bu denetimin araçlarını oluşturmaktadırlar. Hatta gündelik hayatın vazgeçilmez iletişim aracı olan cep telefonları, bireysel olmanın dışında bir takip aracına dönüşmektedir. Kamusal alanın yaşam sınırları genişleyerek kişisel mekanı daraltmakta birey, iletişim ağları içinde hareket ettirilen bir göstergeye indirgenmektedir.

Kamusal alan sürekli hizmet üreten ve hizmet karşılığı yaşayanı denetleyen, yönlendiren bir merkeze dönüşmektedir. Bu durum, özellikle yeni tüketim mekanları üzerinden kendini okutur. Bunlar bir önceki bölümde bahsedildiği gibi; bulunduğu “yer”le –yani dışla- bağlantısız, kendi içine kapalı, bir “yer”e ait olmayan ve dolayısıyla her yere ait olan, gece-gündüz ayrımının ya da iklimsel değişikliklerin yok edildiği, kendi kurguladığı zamanın işlediği mekanlardır. Mevcut yapının, sınırlarını belirginleştirerek çevreyle arasına örmüş olduğu çeper bu durumun nedenlerinden biridir.

Bu yapısal özellikler, gelişen ulaşım teknolojilerinin yegane simgesi olan uçakla birlikte bir kamusal alan örneği oluşturan havaalanlarında da görülmektedir. Aynı yapısal özellikleri gösteren bu mekanlardaki bir diğer ortak özellik de fonksiyon

çeşitliliğidir. Çocuklara ve yetişkinlere yönelik eğlence birimleri, farklı kültürlere ait yemek mekanları, cep sinemaları... gibi boş zamana ait aktivite alanlarını da bünyesinde barındıran bu mekanlar, genel bir denetim mekanizmasına dönüşmektedir. Bu gibi merkezler rastlantıdan arındırılmıştır. Sunmuş oldukları renkli dünya aslında her anının planlandığı kontrollü bir sistemdir.

Üretimin ve tüketimin akılcılıkla planlandığı kent yaşamında artık tesadüflere yer yoktur. Bireyin gün içindeki yaşamsal aktiviteleri belirlenmiştir. Bu merkezlerde birey, hem kendi bireysel kimliğinin tariflenmesinin bir yansıması olarak tüketim aktivitesinde bulunur; hem 'görür' ve 'görülür' (to see and to be seen), hem de bu mekanların büyüğü ortamlarında hayal gücünü zorlayarak yapay bir hayal alemine dalar (Vural, 2003).

Otorite için mekanın denetlenir olması önemlidir. Bundan dolayıdır ki, mekanı fiziksel olarak ayrıştırarak öznelleşmesine engel olmak amaçlanmaktadır. "Yer-olmayan" olarak tanımlanan bu mekanların sürekli güncel olma çabası da otoritenin; bireyin mekanda –yer edinmesini- "yer" i öznelleştirmesini engellemek için geliştirdiği bir denetim mekanizmasıdır.

Ancak sistem bu baskı mekanizmasında açıklar verebilir. Birey bu açık bırakılan aralıklarda kendini gösterir. Çünkü; mekanın gösterimindeki değişiklikler, günlük yaşamın düzenlenişinde maddi sonuçlar doğursalar ve günlük pratikler her ne kadar buna uyarlanmak zorunda kalınsa da bu, pratiklerin bir yapı tarafından belirlenebildiği anlamına gelmemektedir. Harvey (1997, s.231) bu konuda şunları söyler:

"... pratiğin, ne tür sabit bir temsil şeması karşısında olursa olsun bağlandığı şamandıradan kaçma gibi münasebetsiz bir adeti vardır."

Bu tanımlamadan da anlaşılacağı gibi insan, her ne kadar kapitalist güçler tarafından örgütlenen alanlar içinde bulunsun da; yine de gündelik hayatın o hep boş kalan tasarlanamaz arakesitinde kendine ait bir varolma alanı yaratmaktadır.

Bahsi geçen bu arakesit her zaman kapitalist sistemin korku duyduğu bir bölge olarak kalacak gibi görünmektedir. Örgütlediği mekanlardaki o aşırı denetleme çabası bu korkunun göstergesidir. Bu durum *baskı-ihlal* ilişkisi üzerinden açıklanacak olursa; ihlali önlemek için sistem, bireye gündelik yaşam içinde sürekli ihlal edebileceği alanlar, boş zamanın değerlendirildiği yerler yaratır. Bütün hipermarketler ya da havaalanları boş zamanın değerlendirilebileceği her olasılığı sunarak bir serbest alan illüzyonu yaratmaktadır. Cafeler, sinemalar, oyuncak dünyaları hep bu illüzyonun bir parçasıdır. “Yer-olmayan” ın içinde konumlanan, ama tarifeli olmayan “gerçek” yer izlenimi veren çok tanımlı “kurtarılmış bölgeler” dir bunlar. Ancak, tabii ki söz konusu “yer”miş gibi algılanma olanağı sadece bir illüzyondan ibarettir. Süper mağazadaki çocuk bahçesi, bir yer-olmayanın “çalışabilmesi” için gerekli bir mekanik donatıdır. Havaalanındaki cafe “gerçek” bir cafe değil, cafe kılığında bir bekleme odasıdır.

Augé’ ye göre yer olmayan asla saf bir biçimde varolmaz. Zaten, Michel de Certeau’nun nice incelikli çözümlerini önerdiği “bin yıllık hileler”, “gündelik olanın keşfi”, “beceri sanatları”, orada kendilerine bir yol açabilir ve orada stratejilerini serimleyebilirler (Augé, 1997).

Bu durum kendini “yer-olmayanlar” içindeki “yer”ler olarak açığa çıkarmaktadır. Bunun en iyi örneği hapishanedir. Hapishane, içinde bulunan bireyin bütün davranışlarının yazılı olarak belirlendiği bir mekan olarak tam bir “yer-olmayan” örneği teşkil edebilir. Ancak, birey orada bulunduğu sürece –varlığının doğal bir süreci olarak- hücrelerini içselleştirebilir. Gün saymak için duvara kazıdığı çizgi, o yerde iz bırakmasının göstergesidir.

Augé, “yer” ve “yer-olmayan” a dair şunları söyler (1997, s. 86-87):

“yer ve “yer-olmayan”, birer kaçıcı kutupsallıktır daha çok; ilki hiçbir zaman tümüyle silinmemiştir. İnsan ve çevresi arasındaki ilişkide sürekli ve yeniden yazılması için her seferinde silinen parşömenler gibidirler.”

Bu nedenle ki “yer-olmayan” hiçbir zaman kendini tümüyle gerçekleştirememektedir. Hapishaneden daha gündelik bir örnek olan havaalanı

üzerinden bu durum örneklenecek olursa; uçağın rötör yapmasıyla bekleme salonunda bavullarıyla kendi kişisel alanlarını sınırlamış ya da bankların üzerinde uyuklayan insanlarla karşılaşmak kaçınılmaz olmakta, karşılaşılın bu durumlar bireyin “yer-olmayan” içindeki “yer” kurgusunu özetlemektedir. (Şekil 5.1)

Şekil 5.1 Rötör durumunda havaalanlarından görüntüler. (www.russianamherst.org ve www.howellassembly.com’ dan)

Örnekler çoğaltılacak olursa, sınırlı zaman aralıkları için sistem tarafından sunulan boş zaman illüzyonunun bir parçası olan cafe ya da restoranlarda kalabalık bir grubun masaları birleştirmeye neden olması dahi mevcut sisteme yapılmış bir müdahaledir (Şekil 5.2). (Burada havaalanı ya da hipermarket gibi yer-olmayan olarak tanımlanan mekanlar içindeki cafe ya da restoranlar kastedilmektedir.)

Şekil 5.2 Havaalanında bir illüzyon aracı olarak cafe. (www.howellassembly.com’dan)

Bu örnekler üzerinden düşünülduğünde aslında Augé'nin kavramından daha karmaşık bir dünyanın süregeldiği aşıkardır. “Yer-olmayan” kendini tam anlamıyla gerçekleştirememekte ve dolayısıyla yetersiz bir kavram olmaktadır. “Yer”in değil öznenin bir özelliği olan bağlam tanımlamak insan var olduğu sürece -her ne kadar bir denetim sistemi içinde olsa da- sürece gibi gözükmektedir. Bu da kapitalist sistem karşısında bireyin elindeki bir kozdur.

Bu gelişmelerin eşiğinde, mimarlık disiplininin yeni yaşam alanlarını kavrayabilmek için metropoliten alanlara özgü mekanların kavramsal araçlarını geliştirmesi, mekan epistemolojisini yeni baştan kurması kaçınılmaz gözükmektedir. (Yırtıcı, 2005). Peki bu koz; mekanın nicelleşmesi ile mekana dair mevcut bilgisi yetersiz hale gelen mimarlık disiplini tarafından kullanılmakta mıdır? Ya da nasıl kullanılmaktadır?

Görülen o ki; mimarlığın mekanı tanımlarken kullandığı; ölçek, bağlam, işlev, biçim... gibi konvansiyonel kavramlar artık geçerliliğini kaybetmektedir. Kapitalist sistem içinde üretilmiş mekan tanımlarının; örneğin; mutlak, soyut, siber, hiper, katlanmış... v.b. gibi hemen hepsi, fiziksel gerçekliğin kültürel, tarihe -topluma- yere ait olan boyutuyla ilişkisizdir. Bu durumda mimarlığın, modern kapitalist toplumun üretim pratikleri ve ilişkilerini kendi bilgi alanına dahil etmesi ve kendi mekan epistemolojisini yeni baştan kurması gerekmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, yer olmayanın mimari sonuç ve uzanımlarının neler olabileceğini sorgulamaya yönelik bir denemedir. Dolayısıyla, burada şu soru gündeme geliyor: “Yıkıp eritme tehdidinde bulunan aynılaştırıcı güçler karşısında mekan ve dolayısıyla kimlik ve toplum” nasıl korunacaktır.

Aynılaştırıcı güçlerin en azından kısmen yer olmayanın sınırları içinde tanımlanabileceği rahatça söylenebilir. Ancak kişinin içinde bulunduğu mekan bir ilişkiler düzenidir ve açıkça görülmektedir ki kapital güçlerin geliştirmiş olduğu araçlar tam olarak bu düzene hakim değildir. Bu da mekansal biçim, mekanın simgesel anlamlandırılması ve mekansal davranış arasındaki etkileşimin ne kadar karmaşık olduğunun bir göstergesidir.

O halde, Webber’in de söylediği gibi (Harvey, 2003, s.36): “geçmiş dönemlerin toplumsal yapılarına uygun düşen kent biçimlerini geri getirmek” istemiyorsak –ki bu zaten gerçekliği olmayan bir ihtimal- mekansal biçim, mekanın simgesel anlamlandırılması ve mekansal davranış arasındaki etkileşimi anlamak ve stratejik olarak mekansal örgütlenmenin bir aracı haline getirmek kaçınılmaz gözükmektedir. Bu çözümleme, mekanlar ve yerler dünyası için geliştirmiş olduğu kavramsal sözlüğü ve repertuarı zayıflayan mimarlığın yeni epistemolojiler oluşturması gereğine dikkat çekmek için bir araç olabilir.

Yani sorunun yanıtı mekanın, her ne kadar elektronik bilgi ve iletişim ızgaralarıyla çevrilmiş olursa olsun, hala insan pratiklerinin etki alanında olmasında yatmaktadır. Çünkü mekanın kavramsallaştırılması ve yeni epistemolojilerin inşası aslında insani ve toplumsal pratiklerin ne denli canlı bir üretkenlik gösterdiğine bağlıdır. “Yer-olmayan” kategorisinin halen mimarlık disiplininin alanı içinde olmasının nedeni de bu gibi gözükmektedir. Harvey bu konuda şunları söyler (2003, s.19):

“...mekanın doğasından doğan felsefi sorulara felsefi yanıtlar yok, yanıtlar insan pratiklerinde. Bu durumda “mekan nedir?” sorusunun yerini, “değişik

insan pratikleri nasıl değişik mekan kavramlaştırmaları yaratıp kullanıyor?” sorusu alıyor.”

Buradan toplumsal mekanın karmaşık, belki süreksiz ve tipik fiziksel mekanla eşbiçimli olmadığı sonucuna varabiliriz (Harvey, 2003). Bu da kişisel mekanın, toplumsal mekan içinde nasıl yaratıldığının ve değişen mekansal kurgu karşısında aslında ne kadar istikrarlı olduğunun, mikro düzeyde de olsa beklenmeyen bir müdahaleyle kurguda çözülmeye neden olabileceğinin düşünülmesini gerektirmektedir. Çünkü, mimarlığın mekanı ve yeri aktif bir biçimde dönüştürebilmesi için, önce toplumsal mekanı anlamak ve kavramak dolayısıyla da sonuçta, mimarlığın yer ve yer olmayan karşısındaki müdahale ve egemen olma olanaklarını genişletmek gerekiyor. Özetle, mimarlık disiplininin yeni mekan epistemolojisinin açılımı için, toplumsal süreçlerin karmaşıklığını anlamaya ilişkin bilgiler gereklidir

7. KAYNAKLAR DİZİNİ

Acar, E. ve Adam, M., 1983, Her şeyin Zamanı ve Yeri, İşyeri/Konut Ayırımının Bütünlüğü, Mimarlık, 4, 22-29.

Acar, E., 1983, İşbaşı ve İşdışı Yaşamın Bütünlüğü, Mimarlık, 4, 8-11.

Acar, N., 1983, Üretim süreçlerinin Mekansal Dönüşümü: Fabrikanın Yükselişi, Mimarlık, 4, 17-19.

Ahıska, M., 1992, Metropol ve Korku, Defter, 19, 118-130.

Akaş, C., 2000, Zamanın Haritaları, Cogito, 22, 7-8.

Akcan, E, 1994, İletişim ve Tüketim Toplumunda Mekansal Farklılığa Ait Çelişkiler,Toplum ve Bilim, 64-65, 39-52.

Alpkaya, G. ve Alpkaya, F., 2005, 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, Tarih Vakfı, 334 s.

Asıliskender, B., 2004, Geleceğin Şizofrenik Mekanları, Arredamento Mimarlık, 02, 124-128.

Augé, M., 1995, Çağdaş Dünyaların Antropolojisi, (Çev. H. Tufan), Kesit Yayıncılık, 163 s.

Augé, M., 1997, Yer-Olmayanlar, (Çev. T. Ilgaz), Kesit Yayıncılık, 127 s.

Aydınlı, S., 2003, Mimarlığı Anlama, TOL,3, 54-67.

Baudrillard, J., 1997, Tüketim Toplumu, (Çev. H. Deliceçaylı ve F. Keskin), Ayrıntı Yayınları, 278 s.

Bauman, Z., 1999, Küreselleşme, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, 312 s.

Bauman, Z., 2000, Postmodernliğin Hoşnutsuzlukları, (Çev. İ. Türkmen), Ayrıntı Yayınları, 306 s.

Beaud, M., 2003, Kapitalizmin Tarihi, (Çev. F. Başkaya), Dost Kitabevi, 245 s.

Begel, E., 1996, Kentlerin Doğuşu, (Çev. Ö. Arıkan), cogito, 8, 7-16.

Belek, İ., 1999, Postkapitalist Paradigmalar, Sorun Yayınları, 272 s.

Berman, M., 1994, Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, (Çev. Ü. Altuğ ve B. Peker), İletişim Yayınları, 463 s.

- Bookchin, M., 1999a, Toplumunu Yeniden Kurmak, (Çev. K. Şahin), Metis Yayınları, 202 s.
- Bookchin, M., 1999b, Kentsiz Kentleşme, (Çev. B. Özyalçın), Ayrıntı Yayınları, 387 s.
- Bumin, K., 1990, Demokrasi Arayışında Kent, İz Yayıncılık, 189 s.
- Cassirer, E., 2000, İnsan Üstüne Bir Deneme, (Çev. N. Arat), Yapı Kredi Yayınları, 267 s.
- Connerton, P., 1999, Toplumlar Nasıl Anımsar, (Çev. A. Şenel), Ayrıntı Yayınları, 170 s.
- Debord, G., 1996, Gösteri Toplumu, (Çev. A. Emekçi ve O. Taşkent), Ayrıntı Yayınları, 199 s.
- Deleuze, G. ve Guattari, F., 1990, Kapitalizm ve Şizofreni 1, (Çev. A. Akay), Bağlam Yayıncılık, 162 s.
- Deleuze, G. ve Guattari, F., 1993, Kapitalizm ve Şizofreni 2, (Çev. A. Akay), Bağlam Yayıncılık, 110 s.
- Demirer, T. ve Özbudun, S., 1998, Yabancılaşma, Öteki Yayınevi, 198 s.
- Doğan, İ., 1995, İletişim ve Yabancılaşma, İmaj Yayınevi, 369 s.
- Doğan Medya Grubu, 1999, Zamanı Ölçmek, Focus, 4, 57-61.
- Douglas, M. ve Isherwood, B., 1999, Tüketimin Antropolojisi, (Çev. E. A. Aytekin), Dost Kitabevi, 212 s.
- Eraydın, A., 1994, Mekan Organizasyonuna İlişkin Değişen Paradigmalar, Toplum ve Bilim, 64-65, 53-72.
- Fabian, J., 1999, Zaman ve Öteki, (Çev. S. Budak), Bilim ve Sanat Yayınları, 231 s.
- Foucault, M., 1992, Hapishanenin Doğuşu, (Çev. M. A. Kılıçbay), İmge Kitabevi, 445 s.
- Fukuyama, F., 1993, Tarihin Sonu ve Son İnsan, (Çev. Z. Dicleli), Gün Yayıncılık, 390 s.
- Game, A., 1998, Toplumsalın Sökümü, (Çev. M. Küçük), Dost Kitabevi, 275 s.
- Giddens, A., 1994, Modernliğin Sonuçları, (Çev. E. Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, 178 s.

- Giddens, A., 2000, Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi, (Çev. Ü. Tatlıcan), Paradigma Yayınları, 286 s.
- Güralp, F., 1983, Toplumsal İşbölümü ve Mekan, Mimarlık, 4, 12-16.
- Güvenç, B., 2000, Takvimde Zaman, Geçmiş ve Gelecek, Cogito, 4, 85-94.
- Hançerlioğlu, O., 1977, Felsefe Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, Cilt.9, 649 s.
- Harvey, D., 1997, Post Modernliğin Durumu, (Çev. S. Savran), Metis Yayınları, 407 s.
- Harvey, D., 2003, Sosyal Adalet ve Şehir, (Çev. M. Morali), Metis Yayınları, 294 s.
- Heidegger, M., 1996, Kentin Felsefesi, (Çev. O. Kunal), Cogito, 8, 67-70.
- Holton, R., 1999, Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık, (Çev. R. Keleş), İmge Kitabevi, 207 s,
- Işık, O, 1994, Mekanın Politikleşmesi, Politikanın Mekansallaşması, Toplum ve Bilim, 64-65, 7-38.
- Laclau, E., 1997, Evrensellik, Kimlik Ve Özgürleşme, (Çev. G. Tezcan), Birikim Yayınları, 278 s.
- Lefebvre, H., 1996, Modern Dünyada Gündelik Hayat, (Çev. I. Gürbüz), Metis Yayınları, 199 s.
- Merleau-Ponty, 1962, "The Phenomenology of Perception", Humanities Press, 540 s.
- Nietzsche, F., 2001, Defterlerden, Cogito, 25, 174-204.
- Pappenheim, F., 2002, Modern İnsanın Yabancılaşması, (Çev. S. Ak), Phoenix Yayınevi, 179 s.
- Ritzer, G., 2000, Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, (Çev. S. Kaya), Ayrıntı Yayınları, 270 s.
- Robins, K., 1996, Kent Tutsakları: Postmodern Kent da Ne Ola Ki, Yitik Ülke Masalları: Kimlik ve Yer Sorunsalı, T. Yöney (Derl), Sarmal Yayınevi, 55-85.
- Seamon, D., 2003, Fenomenoloji, Yer, Çevre ve Mimarlık, (Çev. S. Serim), TOL, 3, 36-53.
- Sennett, R., 2001, Ten ve Taş, (Çev. T. Birkan), Metis Yayınları, 387 s.
- Sennett, R., 1996, Kamusal İnsanın Çöküşü, (Çev. S. Durak ve A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, 447 s.

- Sennett, R., 1999, Gözün Vicdanı, (Çev. S. Sertabiloğlu ve C. Kurultay), Ayrıntı Yayınları, 297 s.
- Simmel, G., 2003, Modern Kültürde Çatışma, (Çev. T. Bora, N. Kalaycı ve E. Gen), İletişim Yayınları, 134 s.
- Soja, E., 2002, Postmetropolis Üzerine Altı Söylem, 20. Yüzyıl Kenti, B. Duru ve A. Alkan (Derl), İmge Kitabevi, 285-306.
- Tanyeli, U., 1996, Akdenizde Mimarlık Platformu, Tasarım Dergisi, 67, 93-96.
- Tanyeli, U., 2000, 90'lar Türkiye'sinde Mimarlık: Metropolleşme ve Metropole Direnme, Mimarlık Yıllığı, 1, 16-23.
- Touraine, A., 1994, Modernliğin Eleştirisi, (Çev. H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, 428 s.
- Türk Dil Kurumu, 1988, Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, 523 s.
- Uluğ, M., 2000, Küresel Olan Her Şey Çatlıyor, Arredamento Mimarlık, 10, 86-88.
- Uluoğlu, B., 2003, Kitleysel ve Gündelik Tekil Ve Özele Karşı, Arredamento Mimarlık, 06, 77-81
- Urry, J., 1999, Mekanları Tüketmek, (Çev. R. G. Öğdül), Ayrıntı Yayınları, 339 s.
- Virilio, P., 1998, Hız ve Politika, (Çev. M. Cansever), Metis Yayınları, 142 s.
- Virilio, P., 2003, Enformasyon Bombası, (Çev. K. Şahin), Metis Yayınları, 139 s.
- Vural, T., 2003, Değişen Üretim Tüketim İlişkileri ve Alışveriş Merkezleri, Arredamento Mimarlık, 06, 82-87.
- Yırtıcı, H., 2003, Mekanın Altyapısal Dönüşümünün Ekonomi Politikası, Arredamento Mimarlık, 06, 73-76
- Yırtıcı, H., 2005, Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 194 s.